

Załącznik do
Uchwały Nr /XVI/2020
Rady Powiatu w Radomiu
z dnia 31 stycznia 2020 r.

**PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
POWIATU RADOMSKIEGO
NA LATA 2020-2023**

Uzgodniono:

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków
w Warszawie Delegatura w Radomiu
pismo znak: DR.5120.1.2020.TG
z dnia 10.01.2020r.

Zarząd Powiatu Radomskiego

Radom 2020

**PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
POWIATU RADOMSKIEGO NA LATA 2020-2023**

Spis treści:.....	2
1. Wprowadzenie.....	3
2. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce:.....	7
2.1. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego w Powiecie Radomskim.....	12
2.2. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego w powiecie Radomskim.....	17
3. Charakterystyka powiatu radomskiego:.....	20
3.1. Zarys uwarunkowań geograficznych.....	20
3.2. Zarys uwarunkowań historycznych	21
4. Zabytki w powiecie radomskim:.....	24
4.1. Zabytki wpisane do rejestru Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków:....	33
4.1.1. Zabytki nieruchome.....	33
4.1.2 Zabytki ruchome.....	44
4.1.3. Zabytki archeologiczne	48
4.1.4. Wykaz zabytków w Planie ochrony zabytków nieruchomych na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych Powiatu Radomskiego.....	49
5. Zadania i planowany termin ich realizacji:	51
6. Instrumenty wdrażania zadań.....	55
7. Źródła finansowania powiatowego programu.....	55

1.Wprowadzenie

„Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego (...). Stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”.

Powyższy zapis, określający prawny fundament pod zrozumienie istoty dziedzictwa kulturowego jako materialnego i duchowego dorobku minionych pokoleń, zawiera Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Natomiast Jan Paweł II powiedział: „Kultura jest przede wszystkim dobrem wspólnym narodu (...), na którym opiera się życie duchowe Polaków. Ona wyodrębnia nas jako naród, który przeszedł przez ciężką próbę utraty niepodległości (...), bo miał swoją kulturę”.

W 1998 r. na Kongresie Regionalnych Towarzystw Kultury w Radomiu przywołano pojęcie ojczyzny jako spuścizny po ojcach, które było niegdyś wymiennie używane ze spuścizną po dziadach, czyli dziedzictwem. Z pojęciem dziedzictwa kulturowego utożsamiamy zabytki i konieczność ich ochrony. Podstawowe pojęcie zabytku ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa jako: „nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka, lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”.

Ustawa ta precyzuje zadania mające na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie. Określa także zasady ochrony zabytków przez organy i instytucje administracji publicznej i ich właścicieli lub posiadaczy. Wynika z niej, iż prawne obowiązki wobec zabytków spoczywają w zakresie ochrony zabytków na organach i instytucjach administracji publicznej, zaś na ich właścicielach i posiadaczach, obowiązki w zakresie opieki nad zabytkami. W przypadku tych drugich w szczególności obowiązki te polegają na: „zapewnieniu warunków naukowego badania i dokumentowania zabytku, prowadzenia prac

konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie, korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości, popularyzowanie i upowszechnianie wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury ”.

Zgodnie z ustawą o samorządzie powiatowym powiat wykonuje określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Zagadnienie ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu radomskiego znalazło już swe miejsce w planach ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych Powiatu Radomskiego, w Strategii Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Radomskiego do 2020 r., a także w Programie Opieki nad Zabytkami Powiatu Radomskiego na lata 2016-2019, opracowanym zgodnie z obowiązkiem nałożonym na jednostki samorządu terytorialnego w Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zgodnie z art. 87 ust. 1 tej ustawy: „ Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami”. Program opieki nad zabytkami przyjmuje Rada Powiatu, po uprzednim uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Za monitorowanie realizacji programu odpowiada, zgodnie z art. 87, ust. 5 ustawy, Zarząd Powiatu, który co dwa lata przedstawia sprawozdanie Radzie Powiatu.

Celem priorytetowym Programu Opieki Nad Zabytkami Powiatu Radomskiego jest zdyskontowanie powiatowego potencjału dziedzictwa kulturowego, służące wszechstronnemu rozwojowi regionu. Jest on aktem polityki administracyjnej i powinien służyć, w miarę możliwości, podejmowaniu działań z zakresu inicjowania, wspierania i koordynowania przedsięwzięć z dziedziny ochrony zabytków, oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego, we współpracy środowisk samorządowych i konserwatorskich.

Szczególnym wyrazem aktywności na tym polu jest działalność organizacji społecznych, takich jak regionalne stowarzyszenia, oraz społecznych opiekunów zabytków. Prof. Aleksander Gieysztor pisał: „ Istotą właściwej opieki nad zabytkami

jest jej prawdziwie społeczny charakter, a ruch społecznych opiekunów zabytków tworzy sumienie narodu i należy mu się uwaga i poparcie". Społeczni opiekunowie zabytków, zgodnie z cytowaną ustawą, „podejmują działania związane z zachowaniem wartości zabytków i utrzymaniem ich w jak najlepszym stanie, oraz upowszechniają wiedzę o zabytkach". Prawnie umocowanych społecznych opiekunów zabytków ustanawia, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, Starosta. Jak dotychczas jest to niewykorzystana szansa w zakresie możliwości ochrony zabytków. Dlatego też w celu zmiany tego stanu rzeczy trwają konsultacje z burmistrzami, wójtami i placówkami szkolnymi powiatu radomskiego.

Znamienne są w tym kontekście zapisy diagnozy zawartej w „Programie opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2018-2021”, gdzie czytamy m.in. o braku edukacji powszechnej o znaczeniu dziedzictwa, o niskiej świadomości społeczeństwa co do wartości obiektów zabytkowych i krajobrazu kulturowego, o braku programów edukacyjnych dotyczących dziedzictwa na poziomie lokalnym i programów edukacji regionalnej poświęconych dziedzictwu kulturowemu, czy też o braku wykorzystania możliwości, jakie dla edukacji niosą nowe media i zaawansowane techniki digitalizacji.

Powiat Radomski jest obecnie właścicielem jedynie parku podworskiego w Jedlance, na terenie którego funkcjonuje Dom Pomocy Społecznej. Niezależnie od tego różne fakty świadczą o pozytywnym stosunku Powiatu Radomskiego do zagadnienia ochrony zabytków. Między innymi Rada Powiatu podjęła uchwałę o sprzedaży pałacu Gombrowiczów we Wsoli samorządowi wojewódzkiemu Mazowsza, w wyniku czego został on oddany do dyspozycji Muzeum Literatury w Warszawie, które utworzyło tam Muzeum Witolda Gombrowicza. Optymizmem napawa fakt podjęcia różnych działań konserwatorsko - rewitalizacyjnych na interesującym nas obszarze, m.in. w Iłży (zamek), w Pionkach (Kasyno Oficerskie - obecnie Centrum Aktywności Lokalnej), i budynek biblioteki, w Skaryszewie (kościół św. Jakuba Apostoła), w kościołach w Jedlni Letnisko, Krzyżanowicach, Jedlińsku, Cerekwi, czy też w Taczowie, gdzie powstaje, w obrębie gródka Powały z Taczowa, unikatowe Muzeum Etosu Rycerskiego i Park Historyczny - Rycerze Bogurodzicy,

poświęcone wybitnym przedstawicielom rycerstwa polskiego i europejskiego - atrakcyjna propozycja kulturalna i turystyczna, wykorzystująca lokalne, historyczne konotacje.

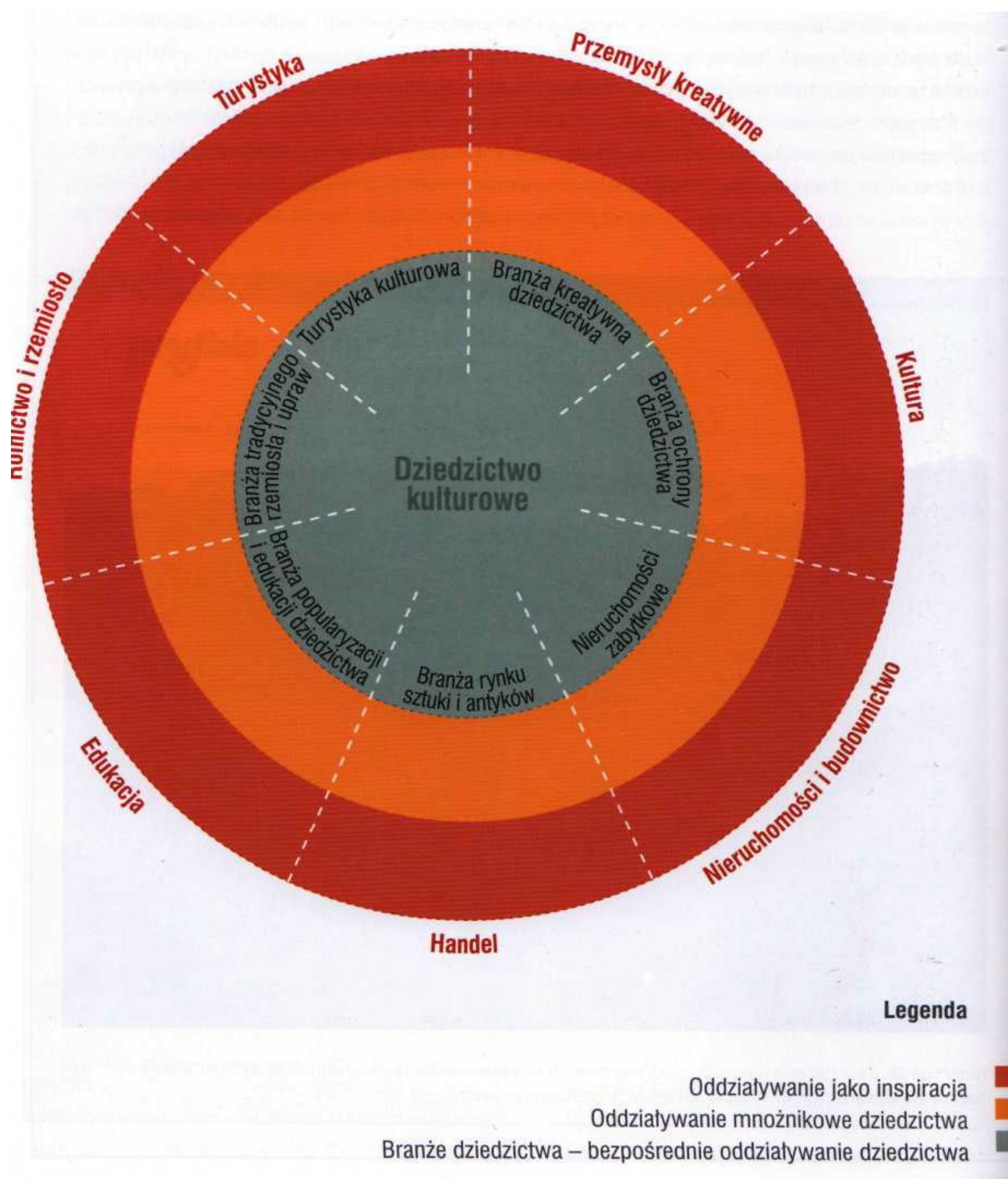
Znaczącym faktem było sympozjum zorganizowane przez Starostę Radomskiego, poświęcone ochronie dziedzictwa kulturowego powiatu radomskiego. (Miejscem spotkania był dawny dwór w Makowie, obecnie szkoła, co miało symboliczną wymowę).

Ochronie tegoż dziedzictwa dobrze się przysłuży także, przygotowana w Starostwie Powiatowym w Radomiu, fundamentalna praca pt. „ Dwory i pałace południowej części województwa mazowieckiego. Powiat radomski i okolice”, którą Urząd ten planuje wydać, przy udziale wojewódzkiego konserwatora zabytków i gmin, w 2020 r.

A trzeba podkreślić, że wszystko to ma miejsce w sytuacji poważnych ograniczeń, szczególnie finansowych, samorządu powiatowego i gminnego w tym zakresie.

Program Opieki Nad Zabytkami Powiatu Radomskiego powstał na bazie i poprzez aktualizację Programu Opieki Nad Zabytkami Powiatu Radomskiego na lata 2016-2019, w oparciu o Poradnik Metodyczny opracowany przez zespół Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków („Gminny Program Opieki Nad Zabytkami. Poradnik metodyczny”, Warszawa, 2008 r.), z wykorzystaniem publikacji Narodowego Instytutu Dziedzictwa: „Dziedzictwo obok Mnie- poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach, Warszawa 2016, „Dziedzictwo obok mnie. Dom-inspiracje do działań lokalnych”, Lublin b.d.

Model pokazujący przykładowe dziedziny gospodarki, w których dziedzictwo może być bazą do rozwoju przedsiębiorczości, tworząc branże dziedzictwa. („Dziedzictwo obok Mnie-poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach”, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2016)

2. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Zgodnie z art. 5, art. 6 ust. 1 i art. 86 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej - ochrona zabytków jest obowiązkiem państwa i każdego obywatela. Podstawowym aktem prawnym, dość szczegółowo regulującym te zagadnienia, jest wspomniana Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r. poz. 2067, 2245, z 2019 r. poz. 730, 1696).

Wykaz praw i obowiązków gmin dotyczących dziedzictwa opublikował Narodowy Instytut Dziedzictwa w: "Dziedzictwo obok Mnie- poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach", Warszawa 2016, s.225-245.

Akty prawne w zestawieniu chronologicznym:

Ustawy:

- Ustawa z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2017 r.poz.1595)
- Ustawa z dnia 25 czerwca 2015 r. o zmianie ustawy o samorządzie gminnym oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2019 r., poz. 506)
- Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 r. (Dz.U. Nr 92, poz. 880. (t.j. z 2018 r., Dz.U. z 2018 r. poz.1614).
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz.U. Nr 162, poz.1568) o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych, (t.j. z 2018 r., poz.1614)
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2018 r. poz. 1945 z późn. zm.) art. 53:
Decyzje, o których mowa w art.51 ust.1, wydaje się po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków – w odniesieniu do obszarów i obiektów objętych formami ochrony zabytków, o których mowa w art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. Nr 162, poz. 1568, z późn. zm.) oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków.
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie /t. j. Dz. U. z 2019 r., poz. 688 /
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. prawo ochrony środowiska (t. j. Dz. U.

z 2019 r., poz.1396)

- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t. j. Dz.U. z 2019 r., poz.511)
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t. j. Dz.U. z 2018 r. nr 261 poz. 2204)
- Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane (t. j. Dz.U. z 2019 r. poz. 1186/

Art.39.1. Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków. 2.Pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków. 3.Wstosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno-budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

- Ustawa z 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t. . Dz.U. z 2018 r, poz.1983)
- Ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r. (t. j. Dz.U. z 2019 r., poz. 506)
- Ustawa z dnia 21 stycznia 1988 r. o Radzie Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa (Dz. U. z 1988 r. nr 2 poz. 2 ze zm.)
- Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (t. j. Dz. U. z 2019 r., poz.1473)
- Ustawa z 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz.U.2018. poz.1398, z późn. zm.)

Ochronę zabytków przechowywanych w bibliotekach, muzeach i archiwach regulują:

- Ustawa z 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r. poz.1479)
- Ustawa z 21 listopada 1996r. o muzeach (Dz. U. z 2019 r., poz. 917)
- Ustawa z 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 553)
- Zarządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 września 1994 r. w sprawie uznania za pomnik historii (M.P.1994 nr 50 poz.418)

Rozporządzenia

(Akty wykonawcze do Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami) :

- Rozporządzenie Ministra Kultury i dziedzictwa Narodowego z dnia 28 sierpnia 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U. z 2019 r. poz. 1721)
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 lipca 2015 r. w sprawie nagród za znalezienie zabytków lub materiałów archiwalnych (Dz.U.2015 poz.979)
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz.U z 2015 r., poz.1275)
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz.U. z 2014 r., poz. 110).
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na listę skarbów dziedzictwa oraz

prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r. poz. 1674)

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019 r. poz. 1886)
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 18 kwietnia 2011r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510).
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2005 r. Nr 112, poz. 940 ze zm.).
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259).
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650).
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami" (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304)
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153).
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego w zakresie opieki nad zabytkami (Dz.U. 2004 nr 124 poz. 1302)

Inne: 1.Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego,
La Valetta, 16 stycznia 1992 r., ratyfikowana w 1996 r., (Dz. U. z 1996 r. Nr 120, poz. 564).

2. Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego

i naturalnego, Paryż, ONZ, 16 listopada 1972 r. (Dz. U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190 i 191).

3. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz.U. z 2019 r. poz. 1811)
4. Europejska Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Architektonicznego Europy, Grenada 1985, ratyfikowana w 2011 r., (Dz.U. z 2012 r., poz. 210)
5. Europejska Konwencja Krajobrazowa, Florencja 2000, ratyfikowana w 2004 r., (Dz.U. z 2006 r., Nr 14 poz. 98)
6. Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego , Paryż 2005 (ratyfikowana 2007)
7. Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, Paryż 2003, ratyfikowana w 2011 r., (Dz.U. Nr 225, poz. 1462)
8. Zalecenie UNESCO w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego, przyjęte na 35 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w 2011 r.
9. Międzynarodowa Karta Ochrony Miast Historycznych ICOMOS , Toledo-Waszyngton 1987
10. Międzynarodowa Karta Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym ICOMOS (Karta Lozańska), przyjęta w 1990 r. przez Międzynarodową Radę Ochrony Zabytków i Miejsc Historycznych (ICOMOS)

2.1.Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego w Powiecie Radomskim.

Podstawą prawną opracowania "Programu opieki nad zabytkami dla powiatu radomskiego na lata 2020 - 2023" jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Program podlega publikacji w Wojewódzkim Dzienniku Urzędowym.

Cele programów opieki nad zabytkami definiuje art. 87 ust. 1 :

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Zgodnie z cytowaną ustawą, podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy jest ewidencja zabytków. Ustawa nie zobowiązuje powiatu do tworzenia ewidencji zabytków. Obowiązek taki mają gminy oraz Wojewódzki Konserwator Zabytków.

► Ustawa wymienia następujące formy ochrony zabytków:

1. wpis do rejestru zabytków, 2. uznanie za pomnik historii, 3. utworzenie parku kulturowego, 4. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Określa też organy ochrony zabytków, którymi są minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego i wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

► Niniejszy program powstał w relacji do następujących dokumentów o zasięgu ogólnokrajowym i wojewódzkim;

Na poziomie ogólnokrajowym:

- Uchwała Nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022” (załącznik do uchwały, poz. 808, Monitor Polski - Dz. U. RP). Koordynatorem programu jest dyrektor Narodowego Instytutu Dziedzictwa, powoływany przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. (Notabene, w ramach NID utworzone będzie Centrum Architektury Drewnianej). Cel główny programu został określony następująco:
„ Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami”, który realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe, podzielone na kierunki działania, tj. 1. Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, w tym wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym, poprzez m.in. szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego (w tym aktualizacja podręcznika „Dziedzictwo obok mnie - poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach”) i budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym poprzez rozbudowę portalu internetowego <http://samorząd.nid.pl>, którego celem jest dostarczenie samorządom gminnym fachowej wiedzy, merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach i konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków, nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami 2. Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami, w tym merytoryczne wsparcie w zakresie opieki nad zabytkami i podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego (zabytków ruchomych, przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje) 3. Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego, w tym upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości i tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

W Krajowym Programie ważne miejsce zajmuje „Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami”. W związku z tym zadanie „Program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego, skierowany ma być do podmiotów należących do społeczeństwa

obywatelskiego. Program będzie wspierać proces intensyfikacji, dokumentacji i szerokiego upowszechniania dziedzictwa kulturowego, oraz jego wartości, a także sprzyjać społecznemu zaangażowaniu w proces ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym, w tym nad zabytkami”. Program dotacyjny w ramach Programu 2019-2022 uwzględniać będzie dotychczasowe doświadczenie w zakresie wspierania wolontariatu w obszarze dziedzictwa kulturowego.

▪ ***Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030***

- w relacji do celu gospodarowania przestrzenią określonego jako „ kształtowanie struktur przestrzennych umożliwiających ochronę krajobrazu kulturowego i pojedynczych zabytków przed zniszczeniem, degradacją, dewaloryzacją oraz podjęcie działań mających na celu udostępnienie dziedzictwa kulturowego społeczeństwu”.

Cele priorytetowe:

a/ Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe celem poprawy stanu zabytków, ich adaptację na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne i rewitalizację;

b/ Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego;

▪ ***Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020***

Głównym jej celem jest wykorzystanie atutów (tzw. potencjałów rozwojowych), które ma każdy obszar Polski, dla osiągnięcia celów rozwoju kraju.

Na poziomie wojewódzkim:

▪ ***„Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2018-2021”***

Zapisano w nim m.in. iż „ jego nadrzędna wytyczną jest przyczynienie się do otoczenia dziedzictwa województwa właściwą opieką, z zachowaniem zasady możliwie pełnego włączenia obiektów zabytkowych i niematerialnych elementów dziedzictwa w nurt współczesnego życia województwa mazowieckiego (...). Idealem zabytku otoczonego właściwą opieką jest zabytek żywy, w którym zadania ochronne i wymogi konserwatorskie znajdują właściwą równowagę z wymogami

współczesnej użytkowości i pełnym włączeniem obiektu zabytkowego w nurt współczesnego życia”.

Problemy ujawnione w szczegółowych konkluzjach diagnozy:

- * wydatki gmin województwa mazowieckiego na ochronę zabytków i opiekę nad nimi są zastanawiająco niskie i wynoszą tylko minimalnie ponad 6 zł rocznie na mieszkańca. Przy takim poziomie inwestowania w stan dziedzictwa nie można się spodziewać choćby nie pogarszaniu się stanu zabytków, nie mówiąc już o poprawie ich stanu,
- * należy uznać za nierealistyczne oczekiwanie gmin na wsparcie rządowe dla poprawy stanu zabytków,
- * właściciele powinni wiedzieć, że to na nich spocznie główny ciężar utrzymania zabytku,
- * zainteresowanie powiatów dla tworzenia POnZ jest bardzo małe,
- * niska świadomość społeczeństwa co do wartości krajobrazu kulturowego.

Ponadto w programie tym czytamy:

„ W wykazie najcenniejszych i charakterystycznych obiektów dziedzictwa pod kątem rozszerzenia listy pomników historii i parków kulturowych z badania MBPR jako rekomendowane do objęcia parkiem kulturowym wskazuje się, wg Planu zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego, m.in. obszar: Ilża-Sienno. Samorząd lokalny planuje utworzenie parku kulturowego Ilża – teren zamku górnego”.

„Na obszarze województwa mazowieckiego zlokalizowane są obiekty i obszary o szczególnym znaczeniu dla kultury polskiej jak i światowej. (...) Na szczególną uwagę zasługują miasta historyczne (131), spośród których wyróżnić można Płock, Ilżę i Skaryszew, jako najstarsze ośrodki miejskie w województwie”.

Powiat radomski z liczbą 2150 muzealiów (14 na 1000 mieszkańców) plasuje się na 23 pozycji wśród 31 powiatów województwa mazowieckiego, a więc stosunkowo skromnie.

Z terenu powiatu Na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego zgłoszono imprezę pod nazwą: : „Kusaki – ścięcie śmierci w Jedlińsku”.

W programie zaakcentowano ponadto rolę edukacji powszechnej o dziedzictwie, m.in. przedsięwzięcie pod nazwą „Jestem Społecznym Opiekunem Zabytków”, oraz promocję zabytków poprzez tworzenie szlaków kulturowych.

- *Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020.*

Cel: promocja i zwiększenie atrakcyjności turystycznej i rekreacyjnej regionu w oparciu o jego mocne strony, tj. walory środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego.

Cele operacyjne:

- a/ zachowanie materialnej i niematerialnej spuścizny historycznej regionu,
- b/ ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego wsi i miast historycznych,
- c/ utrwalanie zasobów dziedzictwa kulturowego w świadomości mieszkańców,
- d/ promocja walorów kulturowych Mazowsza, z wykorzystaniem nowoczesnych technologii,
- e/ zwiększenie dostępności obiektów zabytkowych poprzez ich wykorzystanie dla funkcji turystycznych, kulturalnych i edukacyjnych.

- *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego, 2018r.*

Celem tego planu w zakresie ochrony i wykorzystania wartości kulturowych jest kształtowanie tożsamości kulturowej Mazowsza. Materialnym i przestrzennym wymiarem tej polityki jest ochrona obszarów o najcenniejszych elementach krajobrazu kulturowego i historycznego.

2.2. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego w powiecie radomskim.

Niniejszy program został opracowany w relacji do następujących dokumentów, obowiązujących w Powiecie Radomskim:

- *Strategia Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Radomskiego na lata 2008 - 2020r.*

W dokumencie tym czytamy: „Powiat Radomski to obszar (...) zapewniający stałą poprawę jakości życia mieszkańców, chroniący zasoby środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego, wspierający dalszy rozwój funkcji osadniczej, gospodarczej i turystyczno-rekreacyjnej”. W rozdziale poświęconym silnym stronom powiatu wskazuje się na „znaczne walory zabytkowe Powiatu, liczne miejsca pamięci narodowej i obiekty wpisane do rejestru zabytków”. Dokument definiuje główne cele następująco:

- a/ promocja walorów i zasobów Powiatu radomskiego,
- b/ wzrost konkurencyjności gospodarki, zatrudnienia i przedsiębiorczości mieszkańców,
- c/ rozwój usług społecznych oraz tworzenie społeczeństwa obywatelskiego i informacyjnego,
- d/ rewitalizacja obiektów i zespołów zabytkowych oraz lokalnych pomników historii.

- *Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego i plany odnowy miejscowości (zbyt ich mało)*
- **Gminne Programy Opieki Nad Zabytkami i Gminne Ewidencje Zabytków**-vide! gminne strony internetowe.
- *Plan ochrony zabytków nieruchomych na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych Powiatu Radomskiego, 2006 r.*
- *Plan ochrony zabytków ruchomych na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych Powiatu Radomskiego, 2006 r.*

Dwa ostatnie określają sposoby i realizacje przedsięwzięć związanych z planowaniem i ochroną zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowej, mające na celu ich uratowanie przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem. Jako główne rodzaje zagrożeń wymienia się: pożary, akty wandalizmu, wichury i konflikt zbrojny. Właścicielami tych obiektów (kościóły, kaplice,

cmentarze) są często parafie rzymsko-katolickie oraz urzędy gminne (m.in. zespoły dworsko-parkowe lub ich elementy).

Plany te proponują / zalecają /jako sposoby zabezpieczenia: umieszczenie znaków rozpoznawczych Konwencji Haskiej, gdy jest to możliwe, na dachach obiektów oraz na ścianach tylnych i frontowych. Wymienia grupę obiektów zabytkowych, wykazanych w niniejszym programie w rozdziale „Zabytki w powiecie radomskim”. Podaje, że „ z analizy rozmieszczenia zabytków ruchomych wynika, że największe skupisko zabytków ruchomych znajduje się w gminie Jedlińsk oraz mieście i gminie Iłża”.

▪ ***Program Ochrony Środowiska Powiatu Radomskiego***

– Załącznik do uchwały Nr 41/V/2019 Rady Powiatu w Radomiu z dnia lutego 2019r.

„ Powiat radomski jest terenem atrakcyjnym turystycznie ze względu na walory krajobrazowe (lasy iłżeckie), zasoby przyrodnicze (unikalna roślinność), dziedzictwo kulturowe, oraz występowanie zabytków (...), głównie sakralnych oraz miejsc pamięci narodowej (...) Ponadto na terenie powiatu znajduje się wiele szlaków turystycznych pieszych i rowerowych”.

Szlaki turystyczne przebiegające przez teren powiatu radomskiego:

♣ Szlaki piesze: Szlak czarny: Stoki – Jedlnia Letnisko, szlak żółty im. Jana

Kochanowskiego: Miodne PKS - Gródek Stary, szlak zielony: Kock – Zwolen, szlak Czerwony Witaliusza Demczuka: Warka- Lesiów.

♣ Szlaki rowerowe Związku Gmin Radomka: Szlak czerwony: Bartodzieje Uroczysko-Grabina, szlak żółty: Bartodzieje – Jedlanka, szlak żółty: Bartodzieje-Domaniów, szlak czarny: Wsola – Janów, szlak zielony: Lesiów-Sachalin, szlak zielony: Przytyk-Kaptur, szlak zielony: Radom-Uroczysko Huta, szlak żółty: Zameczek-Przytyk, szlak czarny: Przytyk-Żmijków, szlak czarny Jaszowice: Wolanów-Kowala Duszocina –Jarosławice-Stary Młyn- Domaniów, szlak czarny: Piec - Bródnów, szlak niebieski: Domaniów-Konary-Mniszek.

♣ Szlaki rowerowe Związku Gmin Iłżanka: Szlak czarny Ostrownica - Kazanów, szlak czarny: Pakosław - Gaworzyna, szlak zielony: Kroczków-Ciepielów, szlak czerwony: Chotcza Górna- Osiny, szlak czarny: Wólka Gonciarska-Antoniów, szlak

czarny: Jedlanka - Małomierzyce, szlak czarny: Iłża-Kotlarka, szlak czarny: Seredzice - Kania Górna, szlak niebieski: Siekierka -Trębowiec, szlak żółty: Łaziska-Jasieniec Iłżecki, szlak zielony: Osiny-Iłża.

♣ Szlaki rowerowe Kozienickiego Parku Krajobrazowego:

Szlak czerwony: Bartodzieje-Czarnolas, szlak zielony: Brzóza-Zwoleń, szlak czarny: Jedlnia Letnisko-Radom lotnisko, szlak żółty: Lesiów - Czarnolas, szlak niebieski: Świerże-Zwoleń, szlak czarny: rezerwat Ciszek - Stoki, szlak czarny: Pionki-„Leśniczówka”, szlak zielony: Jedlnia Letnisko-Jedlnia Letnisko /Gościniec Królewski/.

Dzięki połączeniom sieci szlaków: Związku Gmin Radomka, Związku Gmin Iłżanka i Puszczy Kozienickiej, powstała makroregionalna sieć szlaków rowerowych.

3. Charakterystyka powiatu radomskiego:

3.1. Zarys uwarunkowań geograficznych

Powiat radomski położony jest w strefie recesji lądolodu środkowopolskiego rozciągającego się od podnóża Gór Świętokrzyskim (Notabene, z wieży zamku iłżeckiego widać Święty Krzyż), usytuowany na pograniczu Małopolski i Mazowsza, w południowej części województwa mazowieckiego. Obejmuje obszar 1530 km² granicząc z powiatami: białobrzeskim, szydlowieckim, przysuskim, kozienickim, zwoleńskim, lipskim i starachowickim. W jego skład wchodzi trzynaście jednostek administracyjnych - gminy wiejskie: Gózd, Jastrzębia, Jedlińsk, Jedlnia letnisko, Kowala, Pionki, Przytyk, Wierzbica, Wolanów, Zakrzew; gminy miejsko-wiejskie: Iłża i Skaryszew oraz gmina miejska- Pionki. Liczba ludności powiatu wynosi ponad 150 tysięcy osób. Jednym z atutów powiatu jest jego korzystne położenie geograficzne, w tym przebiegające przez jego obszar trzy drogi krajowe(Nr 7,9,12), łączące północ Polski z południem / Warszawa-Radom - Kielce - Kraków/ i zachód ze wschodem / Lublin - Radom - Tomaszów Mazowiecki - Łódź/. Siedzibą władz powiatu jest Radom, największe po Warszawie miasto w województwie, liczące około 220 tysięcy mieszkańców.

Na terenie powiatu ustanowiono cztery obszary sieci europejskiej Natura 2000- Specjalne Obszary Ochrony: Pakosław, Puszcza Kozienicka, Uroczyska Lasów

Starachowickich (część kompleksu Leśnego na Przedgórzu Iłżeckim), oraz Obszar Krajobrazu Chronionego Iłża – Makowiec (gminy Iłża, Skaryszew, Wierzbica i Kowala). Teren powiatu radomskiego leży w zlewniach rzek: Radomki - największej rzeki powiatu, Iłzanki i Zagożdżonki, wraz z ich dopływami. Łączna długość rzek, kanałów i potoków wynosi 366 km. Powierzchnia lustra wody 114 jezior, zbiorników retencyjnych, stawów wynosi 668 ha. Największą atrakcję turystyczną dla Radomia, powiatu radomskiego, czy gości regionów sąsiadujących jest sztuczny zbiornik wodny w Domaniowie o pow. 500 ha, na granicy powiatu radomskiego i przysuskiego, jeden z największych na Mazowszu, wokół którego rozwija się działalność agroturystyczna. Co roku odbywa się tam Rowerowy Zjazd Gwieździsty, którego organizatorem jest między innymi prężnie działający Związek Gmin „Radomka”, zrzeszający sześć gmin położonych w dorzeczu Radomki. Szczególne walory posiada, oddany do użytku w 2015 r. zbiornik retencyjny, mający służyć także celom rekreacyjnym, w Jagodnem, na rzece Wiązownicy, o pow. 34,6 ha. Ponadto bazę turystyczną stanowią zalewy w Siczkach, Iłży i Pionkach. Szczególna uwaga należy się Kozienickiemu Parkowi Krajobrazowemu im. prof. Ryszarda Zaręby, zajmującemu największy areał w gminach: Pionki, Jastrzębia i Jedlnia letnisko. Najcenniejsze ekosystemy leśne, często z ponad 200 letnimi drzewostanami (263 pomniki przyrody) chronione są w 15 rezerwach tj.: „Brzeźniczka”, „Ciszek”, „Jedlnia”, „Guś”, „Krępiec”, „Leniwa”, „Ługi Helenowskie”, „Miodne”, „Okólny Ług”, „Pionki”, „Ponty”, „Ponty Dęby”, „Zagożdżon”, „Załamane” oraz „Źródło Królewskie”. Edukacji ekologicznej umożliwiają: Izba Dydaktyczna - Muzealna Puszczy Kozienickiej w Augustowie, ścieżki dydaktyczne oraz rozbudowana sieć miejsc wypoczynku i szlaków dla turystów pieszych i zmotoryzowanych. Szlaki turystyczne są bowiem szczególnie istotnym warunkiem ochrony i promocji zabytków.

Także okolice Iłży to interesujące obszary leśne. Znajduje się tam pozostałość dawnej Puszczy Iłżeckiej, położonej na Podgórzu Iłżeckim, łącząc się częściowo z lasami Puszczy Świętokrzyskiej. Szczególnie piękny jest fragment, przez który przepływa Iłzanka.

Te, i inne, walory przyrodnicze prezentuje publikacja pt. *"Przyroda powiatu radomskiego"*, bogato ilustrowana zdjęciami znanych lokalnych fotografików, powstała z inicjatywy Starostwa Powiatowego w Radomiu.

3.2. Zarys uwarunkowań historycznych.

Pod pojęciem powiatu radomskiego rozumiemy przede wszystkim obszar w dzisiejszych granicach południowej części województwa mazowieckiego, z odniesieniami historycznymi. Najstarsza fala osadników napłynęła tu głównie z Mazowsza, przybywali też osadnicy z Małopolski. W średniowieczu, od XII do pocz. XIV w. obszar Ziemi Radomskiej jako terytorium położone na południe od Pilicy, podzielony był na kasztelanie. Pojęcie Ziemi Radomskiej należy zapewne utożsamiać z pojęciem XIV i XV wiecznego „districtu”, czyli powiatu. Podkreślić wszakże trzeba, iż terminem „ziemia” określano także województwo, co wprowadziło sporo terminologicznego zamieszania. Kiedy na przełomie XIV i XV w. nastąpił podział Polski na powiaty województwo sandomierskie zostało podzielone na trzy dystrykty: sandomierski, chęciński i radomski. Powiat radomski stanowiła północna część województwa sandomierskiego. Granice powiatu, przynależnego do Małopolski, pokrywały się od strony wschodniej i północnej z granicami tegoż województwa. Od zachodu dotykały powiatu opoczyńskiego, a od południowej- sandomierskiego. Od 2 poł. XVI w. granica przebiegała dolnym biegiem rzeki Radomierzy w stronę Nowego Miasta, gdzie łączyła się z rz. Pilicą. Następnie, u ujścia rzeki Drzewiczki do Pilicy, w kierunku południowo-wschodnim, dochodząc aż do rzeki Kamiennej, gdzie zbiegały się granice powiatów: radomskiego, opoczyńskiego i sandomierskiego. W kierunku wschodnim, dochodziła do starorzecza Wisły, powyżej ujścia Kamiennej, a dalej zaczynała się granica z województwem lubelskim, przebiegająca wzdłuż Wisły. (Do końca XVI w. do powiatu radomskiego należała Ziemia Stężycka, położona w widłach Wisły i Wieprzu). Powiat radomski był drugim co do wielkości powiatem woj. sandomierskiego i liczył sobie w 2 poł. XVI w. 5 241 km² (75 tys. ludności), był więc terytorialnie niemal trzykrotnie większy od obecnego. Większość powiatu należała do diecezji krakowskiej, a część do archidiecezji gnieźnieńskiej. W 2 poł. XVI w. w powiecie radomskim były 22 miasta: Radom, Szydłowiec, Skrzynno, Solec,

Sienno, Skaryszew, Przytyk, Nieznamierowice, Wierzbica, Lwów, Jedlińsk, Sieciechów, Zwoleń, Ryczywół, Kozienice, Iłża, Jastrząb, Janowiec, Ciepiałów, Kazanów, Lipsko i Odechów. W XVII w. lokowano: Grabowiec, Wierzbnik, Gniewoszków, a w XVIII w. Przysuchę, Granicę, Wolanów i Zygmuntów. Już w XI i XII w. rozwijało się osadnictwo tych terenów, początkowo na obrzeżach Puszczy Jedleńskiej, gdzie rozlokowały się rycerskie rody: Toporczyków (okolice Sieciechowa), Awdańców (okolice Radomia, Iłży, Sieciechowa), Odrowążów (okolice Szydłowca, Chlewisk), Łabędziów (okolice Skrzynna), Rawiczów (nad Drzewiczką) i inne. Od wschodu znajdowały się dobra opactwa sieciechowskiego, od południa- biskupów krakowskich, a od zachodu - arcybiskupów gnieźnieńskich i biskupów poznańskich. W 1795 r. tereny powiatu radomskiego dostały się we władanie zaborców austriackich i włączone do Galicji Zachodniej (do 1809 r.). W następstwie tego nastąpiła likwidacja powiatów i utworzenie cyrkułów, w tym cyrkułu radomskiego. W 1807 Radom został stolicą departamentu radomskiego, w skład którego weszło 10 powiatów, w tym radomski. Zamknięty był on rzekami- na południu korytem Iłżanki i na północy Pilicy. Od wschodu graniczył z powiatem kozienickim, a od zachodu i pd- zachodu z powiatami- opoczyńskim i szydlowieckim. Pod koniec 1809 r. powiat radomski został przyłączony do Księstwa Warszawskiego. Podział administracyjny w 1809 r. dokonał poważnych zmian na obszarze byłego XVIII wiecznego powiatu radomskiego. Powstały cztery nowe powiaty: radomski, kozienicki, solecki i szydlowiecki. Do powiatu szydlowieckiego odłączono z byłego powiatu radomskiego obszar nadgraniczny między górną Radomką i górną Kamienną. Na obszarze dawnego powiatu mieściły się w pełnych granicach: powiat radomski, kozienicki i solecki. W 1816 r. w wyniku kolejnego podziału administracyjnego kraju powstało m.in. województwo sandomierskie z siedzibą władz wojewódzkich w Radomiu. Województwo to podzielone zostało na cztery obwody, te zaś na dziewięć powiatów. Obwód radomski dzielił się na dwa powiaty: radomski i kozienicki. W 1837 r. ukazem carskim województwa przemianowano na gubernie. W 1845 roku w miejsce guberni kieleckiej i sandomierskiej utworzono gubernię radomską z powiatami: kieleckim, miechowskim, olkuskim, opatowskim, opoczyńskim,

radomskim, sandomierskim i stopnickim. Granice ówczesnego powiatu radomskiego biegły: na północy wzdłuż Pilicy, na wschodzie wzdłuż Wisły, na południu opierały się odcinkami o rzekę Ilżankę i na zachodzie łączyły się powiatem opoczyńskim. W 1867 roku gubernię radomską podzielono na: radomską i kielecką. W pierwszej z nich wyodrębnione zostały powiaty: radomski, ilżecki, konecki, kozienicki, opatowski, opoczyński i sandomierski. Do powiatu radomskiego zajmującego obszar 35,5 mil² weszło 21 zbiorowych gmin wiejskich i miast. W latach 1914- 1918 władze okupacyjne z zagarniętych ziem (też guberni radomskiej) utworzyły tzw. General - Gubernatorstwo. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku Radom i ziemia radomska weszły w skład województwa kieleckiego, a w latach 1975 - 1998 przynależały do województwa radomskiego. **4. Zabytki w powiecie radomskim**

Są wśród nich głównie obiekty archeologiczne, architektury i budownictwa, techniki, parki dworskie, cmentarze, zabytki sztuki i rzemiosła artystycznego. Przywołajmy tu, z trudnym do uniknięcia subiektywizmem, ich charakterystyczne przykłady.

► Listę chronologicznie otwierają narzędzia krzemienne datowane na okres sprzed 250 000 lat znalezione **w Tomaszowie** k. Wierzbicy (relikty *homo erectus*), w zbiorach Muzeum Jacka Malczewskiego w Radomiu. Z kolei zabytek prehistorycznego górnictwa na ziemiach polskich - kopalnia jurajskiego krzemienia „czekoladowego” **w Wierzbicy**, na skraju Pogórza Ilżeckiego, należy do największych prehistorycznych kopalń krzemienia w Europie Środkowej, będąc, obok Krzemionek Opatowskich, drugim co do ważności stanowiskiem tego rodzaju w Polsce. Wierzbickie zabytki krzemienne datowane są na około 5000-1600 lat p.n.e., chociaż eksploatacja kopalni zaczęła się prawdopodobnie już w okresie paleolitu (10 000 lat p.n.e.). Wpisuje się ona w kontekst dziejów Europy związanych z rozwojem rolnictwa i trzebieżą lasów, do czego potrzebne były odpowiednie narzędzia. W pobliskiej miejscowości **Łączany** ludność kultury przeworskiej, okresu wpływów rzymskich (II w. p.n.e - do 450 r.n.e), pozostawiła „cmentarzysko wojowników kultury przeworskiej”, stanowiące być może część osady wojskowej. Odkryto tam kilkadziesiąt grobów popielnicowych , w których znaleziono ponad dwieście przedmiotów z II-III w. n.e., w tym bardzo bogaty grób kobiety zwany „grobem

księżniczki". Znalezione w nim m.in. złoty wisior, import z terenów gockich, a może cesarstwa rzymskiego i fibule. W drugim także bogatym grobie zachowały się fragmenty wyposażenia rycerza-miecz i umbo, oraz urna z malowanym rycerzem na koniu. W pozostały grobach: oszczepy, miecze i ostrogi. Przedmioty te, prezentowane na co dzień w Muzeum Regionalnym w Iłży, wystawiane były w niemieckim mieście Bewern.

► Średniowiecze reprezentowane jest przede wszystkim unikatowym dla tego obszaru przykładem architektury obronno-rezydencjonalnej - gotyckim zamkiem biskupów krakowskich w **Iłży**, goszczącym m.in. monarchów. Budowę tego kamiennego obiektu, pierwszego tego typu w regionie, rozpoczął bp Jan Grot w I poł. XIV w. Jego rozbudowę i modernizację prowadzili kolejni biskupi nadając zamkowi w XVI w. charakter renesansowej rezydencji. W 1655 r. zamek został zdobyty i mocno zniszczony przez Szwedów. Ostatni prywatny właściciel tego obiektu książę Tadeusz Lubomirski przekazał go Towarzystwu Opieki nad Zabytkami Przeszłości. Na przeszkodzie planowanej odbudowy stanęły kolejne wojny światowe. W 1998 r. została odrestaurowana i oddana do użytku baszta - malowniczy symbol Iłży. W ostatnich zaś latach mają miejsce dalsze prace rekonstrukcyjne i archeologiczne, (pod kierunkiem naukowców łódzkich), w ramach szerszego projektu rewaloryzacji tego obiektu, zainicjowanego przez miasto. W ostatnich latach zamkowe wzgórze ożywa jednym z najciekawszych w Polsce turniejów rycerskich. Niezwykłym duchem epatuje również późnośredniowieczny gródek rycerski Mikołaja Powały w **Taczowie**, gm. Zakrzew, którego był on dziedzicem w XV w., powstały zapewne na przełomie XIII i XIV w. Powąła to wybitna postać swej epoki, uwieczniona przez Henryka Sienkiewicza w „Krzyżakach”, jeden z czołowych europejskich rycerzy, uczestnik bitwy pod Grunwaldem i turniejów rycerskich. W 2010 r. w Taczowie odsłonięto pomnik „Spotkanie u Powały”, przypominający naradę, która mogła mieć miejsce w Taczowie przed bitwą grunwaldzką, a przedstawiający m.in. Powałę i króla Jagiełłę. powstaje, w obrębie gródka Powały z Taczowa. Jak już wspomniano

powstaje tam, będący już w fazie zaawansowanej, Park Historyczny - Rycerze Bogurodzicy, w tym unikatowe Muzeum Etośu Rycerskiego.

Inne zabytki o szczególnych walorach to **obiekty sakralne**. We Wrzosie obecny kościół p.w. św. Wawrzyńca murowany, gotycki pochodzi z 1420 r., wzniesiony przez właścicieli wsi – Potkańskich. W jego wnętrzu znajduje się gotycka XV w. chrzcielnica, a w ołtarzu głównym obraz św. Wawrzyńca, autorstwa znanego malarza Rafała Hadziewicza. Średniowieczną genezę ma kościół p.w. św. Jakuba w **Skaryszewie**. Usytuowany w obrębie grodziska, powstał z fundacji komesa Radosława Odrowąża. W 2 poł. XII w. nadał on Skaryszew zakonowi Rycerskiemu Grobu Bożego w Jerozolimie (Bożogrobcom). Obecny barokowy kościół został wystawiony z fundacji tegoż Zakonu w latach 1691-1701, przez murarzy z Węgier. (godło Bożogrobców- podwójny tzw. patriarchalny krzyż stanowi podstawowy element dzisiejszego herbu Skaryszewa). Kościół posiada barokowe wyposażenie, w tym stalle wykonane przez Jacka Hankisza z Radomia, zaopatrzone w obrazy. Niezwykle są tam też obrazy religijne z XVII i XVIII w. pochodzące ze szkół flamandzkiej, niemieckiej, ruskiej i północnowłoskiej. Z czasów późnego średniowiecza pochodzi kościół w **Odechowie**, w gminie Skaryszew. W latach 1459-1460 gotycką świątynię murowaną p.w. Zwiastowania Najświętszej Marii Panny ufundował tam ks. Jan Długosz, kronikarz królewski. Jeden z jej zabytków - kamienny ołtarzyk - ks. Izabela Czartoryska przeniosła do Domu Gotyckiego w Puławach. Gotycki kościół, po przebudowie autorstwa arch. Z. Słomińskiego, stanowi obecnie transept neogotyckiej świątyni. W ołtarzu głównym znajduje się obraz Zwiastowania Matki Boskiej, pędzla zapewne Anny Bacciarelli, córki słynnego Marcelego.

► Z czasów nowożytnych wyróżnia się jedyny w regionie, późnorennesansowy kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w **Itży**, gruntownie przebudowany w XVII w., z wykorzystaniem murów gotyckich. Długosz pisał, że kościół istniał tam już w XII w., chociaż źródłowe wzmianki o nim pochodzą z 1326 r. Ma on interesujące wnętrze, z głównym wczesnobarokowym ołtarzem, z obrazem Wniebowzięcia NMP, polichromiami m.in. o charakterze późnoromańsko-gotyckim i sklepiennymi stiukami. Dwa ołtarze barokowe –

św. Józefa i Matki Boskiej Bolesnej pochodzą z kaplicy na Wawelu. Odkryciem bogatej dekoracji renesansowej zakończyły się prace konserwatorskie stall w prezbiterium, fundowanych przez biskupa Marcina Szyszkowskiego. Tenże dobudował renesansową kaplicę grobową Św. Krzyża rodziny Szyszkowskich. Wyposażenie prezbiterium kościoła jest jednym z nielicznych zabytków sztuki nowożytnej w Polsce pochodzących z czasów sprzed „potopu szwedzkiego”. (Dodajmy, iż na starej plebanii znajduje się interesująca kolekcja sakralnych zabytków ruchomych). Przy kościele zlokalizowana jest unikatowa, gdyż zaadaptowana ze średniowiecznej baszty murów miejskich, dzwonnica. Cennymi zabytkami są tam ponadto kościół i dawny szpital p.w. Św. Ducha, erygowane w 1448 r. przez bpa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego. Obecnie na miejscu starego szpitala stoi budynek z 1754 r., fundacji bpa Andrzeja Kostki Załuskiego. Kolejny obiekt to barokowy kościół p.w. Matki Boskiej i św. Stanisława Bpa **w Jedlińsku** (wcześniej późnorenesansowy). Wzniesiony w 1645 r. przez Stanisława Witowskiego, kasztelana sandomierskiego, wnuka poety Jana Kochanowskiego. Po zniszczeniach szwedzkich świątynię odbudował Aleksander Załuski, dziedzic Jedlińska. W poł. XVIII w. została odrestaurowana i przebudowana w stylu barokowym, zapewne według projektu architekta królewskiego Jakuba Fontany. Znajdujący się tam dzwon „Zygmunt” odlano w renomowanej gdańskiej ludwisarni Gerharda Benningha. W 1758 r. bp Andrzej Załuski ofiarował do świątyni m.in. obraz „Powołanie Świętych Apostołów Piotra i Pawła”, namalowany w Rzymie przez Tadeusza Kuntze-Konicza. (W 1794 r. Tadeusz Kościuszko przyjął „dla ratowania ojczyzny” srebra tego kościoła). **W Wierzbicy** w 1709 r. cystersi wachoccy wzniesli świątynię murowaną, barokową. **W Zakrzowie** w latach 1770-6, w miejsce drewnianego, wzniesiono barokowy kościół murowany p.w. św. Jana Chrzciciela, kosztem Stefana Korwin Kochanowskiego, wojskiego radomskiego. **W Jankowicach** w 1787 r. konsekrowano kościół murowany, barokowo-klasycystyczny, zbudowany z fundacji Jana Sariusza Skórkowskiego, chorążego opoczyńskiego i ks. Józefa Żeglickiego kanonika łowickiego. **W Kowali** w latach 1796-1806, z fundacji Jana Rogowskiego kasztelana zawichojskiego, oraz Jana N. Jasińskiego i jego żony Eleonory z Rogowskich wniesiono świątynię murowaną, (w miejsce drewnianej).

W połowie XIX w. w **Mniszku**, w miejsce drewnianej świątyni podległej cystersom wąchockim, powstał kościół murowany projektu radomskiego budowniczego Antoniego Rucińskiego. Przy nim zachowała się kaplica XVII wieczna fundacji Józefa Odrowąż Kietlińskiego, zaś żelazne drzwi do zakrystii zdobią herby: Orzeł Polski, Łabędź i Grzymała. Z 2 poł. XIX w. pochodzi kościół w **Lisowie** p.w. Nawiedzenia N.P. Marii, wzniesiony wg projektu Antoniego Kacpra Wąsowskiego, w miejsce drewnianego XVII wiecznego. Następnie wymienić należy neorenesansową świątynię, w **Jedlni Poświętne**, projektu znanego architekta arch. Stefana Szyllera, z przełomu XIX i XX w. Zastąpiła ona kościół murowany wystawiony przez Stanisława Augusta Poniatowskiego, proj. Jana K. Fontany, architekta królewskiego. Plany uzupełniające sporządził Jakub Kubicki. (Dodajmy, że pierwszy, modrzewiowy kościół fundował Władysław Jagiełło). Z kolei kościół p.w. Wniebowzięcia N.P. Marii w **Cerekwi**, gm. Zakrzew, z lat 1929-36, proj. Stefana Szyllera, eklektyczny, z malarskim wystrojem Jana H. Rosena. **We Wsoli** w latach 1918-30 powstał, również w miejsce drewnianego, (z 1629r.) kościół murowany p.w. św. Bartłomieja. W Cerekwi w 1929 r. wzniesiono, w miejsce drewnianego, kościół p.w. Wniebowzięcia N. P. Marii, murowany, wg projektu Stefana Szyllera, z malarskim wystrojem Jana H. Rosena. Szyllera. Ten sam architekt zaprojektował neobarokowy kościół p.w. św. Barbary w **Pionkach**, wzniesiony w latach 1928-1933. A w **Przytyku**, w miejsce starego kościoła drewnianego powstał w okresie międzywojennym (1936 r.) kościół p.w. Św. Krzyża, murowany, projektu arch. Stefana Szyllera, z polichromią znanego artysty Jana Karola Rosena. W latach 1936-1938 w **Krzyżanowicach** został wystawiony w miejsce starego drewnianego, kościół p.w. św. Józefa Oblubieńca N.M. Panny, projektu Alfonsa Pinno i Stanisława Jędrzejewskiego.

Cenny walor polskiego krajobrazu kulturowego stanowią **kościóły drewniane**, dziś już nieliczne, a przez to szczególnie cenne. Niektóre od rozebrania i unicestwienia uratowało przeniesienie w inne miejsca, ze względu na ich zły stan zachowania, i budowę mających ich zastąpić murowanych świątyń. W latach 80-tych XX w. do Muzeum Wsi Radomskiej w Radomiu został przeniesiony barokowy XVIII wieczny kościół z **Wolanowa**, z cennymi polichromiami, które poddano renowacji.

Być może jego fundatorem był Ignacy Jankowski, pułkownik wielki koronny, dziedzic Wolanowa. W **Bardzicach**, w gm. Kowala znajduje się modrzewiowy barokowy obiekt p.w. Świętego Andrzeja Boboli i Św. Trójcy, fundacji Pawła Boskiego, podkomorzego czerskiego, przeniesiony tam w latach 1955-56 z Białobrzegów. Wraz dzwonnica, drewnianymi kapliczkami i stacjami drogi krzyżowej jest to wyjątkowy zespół sakralny. Tak się też stało w przypadku kościoła ze Wsoli, gm. Jedlińsk, przeniesionego w 1930 r. do Bodzechowa, koło Ostrowca Świętokrzyskiego.

► Niezwykle interesującą grupę zabytków stanowią **dwory**, głównie XIX wieczne, w czasach zaborów ośrodki kultury i ostoja patriotyzmu. (**Bartodzieje, Dąbrówka Nagórna, Gzowice-Folwark, Jedlnia – Poświętne, Jeżowa Wola, Klwaty, Krzyżanowice, Maków, Milejowice, Oblas, Piastów, Prędocin, Starosiedlice, Strzałków, Wrzeszczów, Wsola, Zameczek**). Wyrażają one zasadnicze kierunki architektury polskiej z okresu od schyłku XVIII w. do pocz. XX w. (klasycyzm, historyzm, eklektyzm, „styl dworski”) i związane są z dziejami wielu znanych rodzin. Wyróżnia się wśród nich dwór we **Wsoli**, związany z rodziną Gombrowiczów, w tym słynnym pisarzem Witoldem. Obiekt ten został wzniesiony w 1914 r. przez F. Wilińskiego z Łodzi, według projektu architekta fińskiego A. Furuhielma. Obiekt wykazuje cechy klasycystyczne, z elementami secesji. Jest to trzykondygnacyjny budynek, z gankiem, z tympanonem i rzeźbami lwów. Kolejny wyróżniający się obiekt usytuowany w **Krzyżanowicach** wznosił Roch Romer - starosta radomski. W pierwotnej formie był to zapewne dwór drewniany z *dwoma przymurowanymi narożnikami*. Obiekt murowany, zachowany do dziś, choć przebudowany, powstał na pozostałościach, lub miejscu tego starszego. Z kolei dwór w **Piastowie** stanowi główny element założenia, powstałego zapewne w 2 poł. XVIII w., prawdopodobnie na późnośredniowiecznych pozostałościach, z inicjatywy Feliksa Sołtyka, starosty zwinogrodzkiego. Około 1830 r., i później, został gruntownie przebudowany w stylu klasycystycznym, co spowodowało znaczne zatarcie jego cech stylowych. (Od 1877 r. w rękach Grobickich). Inny, klasycystyczny, obiekt usytuowany jest w **Zameczku** (dawny Ostrów), gm. Przytyk. Fundatorem pierwszego, średniowiecznego, obronnego dworu był w poł. XV w.

prawdopodobnie Jan Podlódowski. Od 1876 r. Zameczek należał do hr. Lubienieckich. Obecny dwór, wzniesiony zapewne w 1861 r., związany jest przypuszczalnie z nazwiskiem Franciszka M. Lanciego, znanego architekta pochodzenia włoskiego. Parterowy obiekt, z czterokolumnowym portykiem jońskim, usytuowany na osi założenia parkowego, przeszedł rewaloryzację i służy dziś celom gastronomicznym. W **Bartodziejach** zaś zachował się, choć zrujnowany, dwór wzniesiony zapewne na przełomie XVIII i XIX w., w stylu klasycystycznym, który w wyniku późniejszych przekształceń stał się eklektyczny, z portykiem czterokolumnowym i wieżą. W 1911 r. majątek odziedziczył Bolesław Janowski h. Jastrzębiec. Bywał tutaj m.in. pisarz Witold Gombrowicz. Obok dworu znajduje się zabytkowy park krajobrazowy, opadający w kierunku stawu i rzeki Radomki, z egzotycznym drzewami i pomnikami przyrody. Obecnie w rękach prywatnych, przygotowywany do rewaloryzacji.

► Unikatową architekturę reprezentują **pałacyki- wille w Pionkach**, z lat 20.XX w., szczególnie: przy ul. Radomskiej 7 (ob. Biblioteka Pedagogiczna) i ul. Spokojnej 3 (ob. siedziba ZUS), arch. Eugeniusza Czyża. Ponadto dzieło tego samego architekta - budynek Kasyna Urzędniczego (ob. Centrum Aktywności Lokalnej) - nawiązujący do tradycji palladiańskich w architekturze klasycznej. W budynku tym śpiewali m.in. Mieczysław Fogg i Hanka Ordonówna.

► Unikatowy zespół tworzy także w **Jedlni Letnisko architektura drewniana wiejsko-letniskowa, willowa** (z cechami stylów: zakopiańskiego, Świdera Majera, szwajcarskiego) z bogactwem form i detalu, z 1 poł. XX w., w miejscowości powstałej w związku z mikroklimatem i pięknem miejscowości wkomponowanej w bogatą zielen w sąsiedztwie zalewu i Puszczy Kozienickiej. Obiekty te wymagają szczególnej troski i pieczy konserwatorskiej.

► Wśród innych obiektów wyróżnia się swym charakterem granitowe **Mauzoleum Legionistów Polskich z batalionów Józefa Piłsudskiego, poległych pod Laskami – Anielinem** w dniach 22-26 października 1914 r., walczących u boku armii austriackiej, w bitwie z Rosjanami. (Przedstawił ją Jerzy Kossak, na obrazie znajdującym się w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa). Poświęcenie mauzoleum odbyło się w 1933 r. Ponadto – **pomnik poświęcony poległym w 1915 r.**

pod Pakosławiem Legionistom Puławskim, wystawiony w obrębie założenia dworskiego w Pakosławiu, projektu art. rzeźbiarza Piotra Milewskiego, żołnierza Legionu Puławskiego. Jego fundatorką była Janina Smoleńska, dziedziczka tegoż majątku.

► Niezwykle interesującą i charakterystyczną dla polskiego krajobrazu grupę obiektów stanowią **figury i kapliczki** jak: renesansowa kapliczka z 1604 r. w Mniszku, barokowa kapliczka z herbami Prus i Nałęcz w **Gzowicach** fundowana w 1649 r. przez Tomasza Zawiszę Kroczyńskiego, sędziego grodzkiego radomskiego, (uczestnika odsieczy wiedeńskiej), XVIII wieczne barokowe figury „Piety” i św. Floriana w **Krzyżanowicach**, i św. Jana Nepomucena w **Jarosławicach**.

Uwaga ! Pełne wykazy obiektów historycznych, w tym obiekty nie wpisane do rejestru zabytków, a zdaniem włodarzy gmin zasługujące na ochronę i stosowne wykorzystanie, znajdują się w Gminnych Programach Opieki Nad Zabytkami.

▼ **Stan zachowania zabytków powiatu radomskiego** jest zróżnicowany. Stosunkowo najlepiej sytuacja wygląda w przypadku architektury i budownictwa sakralnego, kapliczek, figur i dzieł sztuki związanych z tymi obiektami. Pracom remontowo-konserwatorskim poddano m.in. kościoły: w Skaryszewie, Jedlni Letnisko, Krzyżanowicach, Jedlińsku, Cerekwi (w trakcie prac). Na renowację czeka natomiast wiele historycznych pomników nagrobnych, a nawet cmentarzy (np. rzymskokatolicki cmentarz „stary” w Poświętnem gm. Pionki). Zagrożonych jest wiele obiektów architektury, szczególnie drewnianej- mieszkaniowej i gospodarczej. Jedną z najważniejszych przyczyn tego stanu rzeczy jest zapisana m.in. w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami dla gminy Gózd:

„ Potrzeba nowości i nowoczesności jest podstawowym zagrożeniem dla tradycyjnego krajobrazu oraz utrzymania lokalnego charakteru miejscowej architektury i budownictwa . Źle pojmowana modernizacja prowadzi do likwidacji detali architektonicznych (...) Wiele z zabytkowych obiektów jest niewłaściwie użytkowanych, rozbudowywanych i nadbudowywanych, co powoduje zniekształcanie formy architektonicznej. Powszechna i trudna do opanowania dewastacja krajobrazu kulturowego dotyczy również niskonakładowych inwestycji”. Nienajlepsza, często dramatycznie, jest sytuacja obiektów dworskich

(np. w Bartodziejach, Suskowi, Jedlni Poświętnej, Gzowicach-Folwarku, Milejowicach). Zdarza się, że niektóre znikają zupełnie z krajobrazu, jak nie tak dawno w Kosowie i Bierwcach Szlacheckich. Podobnie rzecz się ma w przypadku związanych z tymi obiektami parków. Faktem pozytywnym jest objęcie ostatnio niektórych dworów prawną ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków (Milejowice, Prędocin). Być może, w tym, jak i kilku innych przypadkach (m.in. cmentarzy), przyczyniło się do tego wspomniane sympozjum, poświęcone zabytkom powiatu, które Starostwo Powiatowe w Radomiu, przy merytorycznym udziale Urzędu Ochrony Zabytków w Radomiu, zorganizowało w dawnym dworze makowskim.

Zniknęły z krajobrazu tak charakterystyczne i cenne obiekty jak młyny wodne, po których, z nielicznymi wyjątkami, pozostały relikty, oraz wiatraki. Niektóre z tych drugich: z Kajetanowa, Dąbrowy Jastrzębskiej i Wierzbicy uratowano, przenosząc je do Muzeum Wsi Radomskiej. Tam też zrekonstruowano XIX wieczną zagrodę charakterystyczną dla Ziemi Radomskiej, z budynków pochodzących z gminy Jastrzębia.

W przypadku zabytków archeologicznych główne zagrożenia związane są z uprawą pól, oraz procesami inwestycyjnymi i pozyskiwaniem gruntów pod inwestycje mieszkaniowe i przemysłowe.

W związku z powyższym niezbędne są odpowiedzialne i różnorodne działania ze strony właścicieli zabytkowych obiektów, urzędów i organizacji społecznych. W tym ostatnim aspekcie pozytywnym i znamienym przykładem jest Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Łżeckiej, które do swojego statutu wprowadziło następujący zapis: „Organizowanie kwest i zbiórek publicznych na odnowę zabytków oraz inne ważne cele społeczne”. Natomiast Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Wsi Bartodzieje wydało interesującą publikację pt. „ Miejsca pamięci narodowej”, sfinansowaną przez Gminę Jastrzębia.

Ważne znaczenie dla ochrony lokalnego dziedzictwa kulturowego mają muzea. Wśród nich prym wiedzie gminne Muzeum Regionalne w Iłży, otwarte pod nazwą Muzeum Ziemi Łżeckiej w 1971 r., z inicjatywy grupy łżeckich regionalistów. Mieści

się ono w XVIII wiecznym budynku dawnego szpitala- przytułku dla ubogich. W muzeum prezentowane są następujące wystawy stałe:

- "Dzieje miasta i regionu", ukazująca historię ziemi ilżeckiej od IX wieku po okres II wojny światowej,
- "Ledwo gliniany nam dziś został...Ceramika z Ilży i okolic", dokumentująca historię tutejszego garncarstwa oraz cechu, działającego do 1937 roku.
- "Przywrócić Ilży blask", zaaranżowana na barokową komnatę i poświęcona władającym Ilżą biskupom, m.in. Janowi Grotowi, Zbigniewowi Oleśnickiemu, Marcinowi Szyszkowskiemu, Andrzejowi Załuskiemu oraz Kajetanowi Sołtykowi.

Ponadto pracownicy muzeum oprowadzają po ruinach ilżeckiego zamku.

Inne placówki - to szkolne muzea regionalne (w PSP i Gimnazjach), założone w Wierzbicy i Zakrzewie. W pierwszym z nich młodzież zadeklarowała: „Ślubujemy, iż z całych sił będziemy się starać, by zgromadzone przez nas skarby dziedzictwa kulturowego od zniszczenia i zapomnienia zachować”. Drugie zaś powstało: „aby ocalić o zapomnienia historię życia codziennego w okolicach Zakrzewa. Muzeum przekazuje klimat dawnych lat, pozwala mieszkańcom identyfikować się z ich małą ojczyzną”. Obie te placówki pozyskują głównie eksponaty etnograficzne. Z kolei w Dąbrówce Podlężnej z inicjatywy władz gminy i Ochotniczej Straży Pożarnej powstało unikatowe Muzeum Pożarnictwa, z m.in. zabytkowymi wozami strażackimi i wieżą widokową na dolinę Radomki, czy też w Makowie - w Izba Ludowa w remizo-świątlicy OSP („Makowska chata”), w sąsiedztwie dawnego dworu, gdzie zgromadzono dziesiątki starych przedmiotów, wyszperanych w stodołach, starych drewnianych domach i skrzyniach u mieszkańców Makowa i okolic.

4.1. Zabytki wpisane do rejestru Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków:

(publikowane na stronach internetowych Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, w zakładce Delegatura w Radomiu i Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Warszawie)

Wszelkie działania projektowe, remontowe i inwestycyjne związane z tymi obiektami wymagają uzgodnienia i pozwolenia Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

4.1.1. Zabytki nieruchome

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytki nieruchome stanowią w szczególności: 1.krajobrazy kulturowe, 2.układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, 3. dzieła architektury i budownictwa, 4. dzieła budownictwa obronnego, 5. obiekty techniki (zakłady przemysłowe, 6. cmentarze, 7. parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, 8. miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

W tej grupie zabytków powiatu radomskiego znajdują się głównie obiekty architektury sakralnej, dworskiej, cmentarze i parki dworskie. Gminne programy wykazują ponadto stosunkowo dużo drewnianych domów oraz obiektów gospodarskich.

Wykaz obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych A: GÓZD – gmina

Klwatka

- kaplica, 2 poł. XVIII, nr rej.: 869 z 01.12.1959 r.

Kłonówek Kolonia

- kurnik w zagrodzie 36, nr rej.: 313/A z 14.08.1985

ILŻA – gmina

Błaziny

- dom nr 48, 1905, nr rej.: 320/A z 27.08.1985

Chwałowice

- zagroda, 1 poł. XIX, nr rej.: 113/A z 26.06.1981:

(część obiektów tj. dom (chałupa), spichlerz z wozownią i stajnia z oborą zostały skreślone z rej. zabytków decyzją Generalnego Konserwatora Zabytków w dn. 11 marca 2002 r., w rejestrze pozostały: - stodoła- piwnica- studnia

Ilża

- śródmieście Ilży, nr rej.: 323 z 3.12.1956 oraz 157/A z 23.06.1967

- zespół kościoła par. p.w. Wniebowzięcia NMP, XVII, nr rej.: 53 z 21.10.1947, 155 z 23.06.196, oraz 68/A/81 z 05.03.1981:
- kościół
- dzwonnica
- zabudowania parafialne
- ogrodzenie cmentarza kościelnego,
- brama
- kaplica
- kaplica Szyszkowskich, nr rej.: 180 z 11.10.1967 oraz 70/A/81 z 05.03.1981
- zespół szpitalny św. Ducha, ul. Podzamcze, XV, XVII, XIX, XX:
- kościół, nr rej.: 55 z 27.10.1947, 178 z 11.02.1967 oraz 69/A/81 z 05.03.1981
- szpital (muzeum), 1754, nr rej.: 55 z 27.10.1947, 179 z 8.05.1972 oraz 216/A/83 z 06.06.1983
- cmentarz, nr rej.: 521/A/92 z 06.04.1992
- cmentarz parafii rzymsko – katolickiej przy kościele p.w. Matki Boskiej Śnieżnej, ul. Staromiejska, 1820, nr rej.: 520/A/92 z 06.04.1992
- kościół fil. cmentarny p.w. MB Śnieżnej, nr rej.: 56 z 27.10.1947
- cmentarz „stary”, ul. Radomska, XIX-XX, nr rej.: 522/A/92 z 06.04.1992
- ruiny zamku, nr rej.: 23 z 24.03.1947, 156 z 23.06.1967 oraz 96/A z 18.03.1981
- zespół pieców „wapienników”, ul. Błazińska 100, po 1920, nr rej.: 23/A z 18.03.1980:
- piec szybowy
- piec typu „Hoffman”
- piec garncarski, ul. Wójtowska 63, nr rej.: 144/A z 10.02.1966 oraz 345/A z 21.10.1986
- Starachowicka Kolej Dojazdowa, XIX-XX, nr rej.: 543/A/95 z 27.01.1995:
- linia kolejki
- budynek stacyjny w Iłży i urządzenia towarzyszące

Iłża - Kotłarka

- kaplica cmentarna św. Franciszka, 1 poł. XIX, nr rej.: 823 z 28.01.1959, 645 z 14.01.1972, oraz 71/A/82 z 05.03.1981

Krzyżanowice

- kościół par. p.w. Wszystkich Świętych, 1936, nr rej.: 385/A z 15.05.1988
- dzwonnica, XVIII, nr rej.: j.w.
- cmentarz par. rzym.-kat., pocz. XIX, nr rej.: 477/A z 05.11.1991
- park, 1 poł. XIX, nr rej.: 415/A z 30.01.1990 (oraz nr rej. 513 z dnia 04.12.1957 r.)

Pakosław

- park, XVIII, nr rej.: 514 z 04.12.1957
- pomnik (obelisk) bitwy z 1914 r., nr rej.: 408/A z 08.05.1989

Prędocin (Kolonia)

- park, XVIII, nr rej.: 517 z 04.12.1957
- dwór z 3 ćw. XIX w. położony na dz. nr ew. 1010/2 (KW nr RA1L/00053409/2) - dec. 463/2014 z dnia 06 maja 2014 r. ,wydana przez MWKZ Warszawie, nr rej.: A- 1244

Starosiedlice

- zespół dworski, k. XVIII-XIX:
- dwór, nr rej.: 382/A z 04.04.1988
- park, nr rej.: 516 z 04.12.1957

JASTRZĘBIA – gmina

Bartodzieje

- zespół dworski, nr rej.: 807/A z 19.01.1973 oraz 24/A z 25.04.1980:
- dwór
- 2 oficyny
- park, nr rej.: 750/A z 19.12.1957

Goryń

- kościół par., 1 poł. XIX, nr rej.: 488 z 23.03.1957

Jastrzębia

- kapliczka przydrożna p.w. św. Jana Nepomucena, 1892, nr rej.: 539/A/94 z 08.03.1994

JEDLIŃSK – gmina

Bierwce

- park, nr rej.: 757 z 18.12.1957

Jankowice

- kościół par. p.w. św. Mikołaja, nr rej.: 487/A/57 z 23.03.1957, 387/A/67 z 21.06.1967 oraz 72/A z 09.03.1981
- cmentarz parafialny z 1 poł. XIX w. w Jankowicach (dz. ew. nr 545) Dec. nr 32/2018
- układ przestrzenno-komunikacyjny wraz z kaplicą z ok. 1899 r. (w granicach posadowienia fundamentów) oraz najcenniejszymi nagrobkami (w wykazie)

Jedlanka

- park, 1 poł. XVIII, nr rej.: 758 z 18.12.1957 oraz 351/A z 24.10.1986

Jedlińsk

- kościół par. p.w. św. Aposto Piotra i Pawła, nr rej.: 216 z 3.10.1956, 383 z 21.06.1967 oraz 75/A z 09.03.1981:
- dzwonnica, nr rej.: j.w.
- brama, nr rej.: j.w.
- cmentarz par. rzym.-kat., 1798, nr rej.: 469/A z 05.11.1991

Lisów

- kościół par. p.w. Nawiedzenia NMP, 1881, nr rej.: 241/A/84 z 23.02.1984
- cmentarz par. rzym.-kat., z 1873 r. (wpis obejmuje teren cmentarza w granicach działki nr ew. 352, układ przestrzenno- komunikacyjny, nagrobki i płyty nagrobne sprzed 1950 r. wraz z 13 nagrobkami podanymi w załączniku nr 2 do decyzji MWKZ w Warszawie nr 1435/2014 z dnia 16.12.2014 r. , nr rej. A-1281.

Piastów

- zespół dworski, 2 poł. XVIII-XIX, nr rej.: 804/A z 28.10.1972 oraz 138/A z 15.03.1982:

- dwór
- oficyna
- wozownia
- 2 lamusy
- park, nr rej.: 751/ A z 19.12.1957 oraz 333/ A z 07.05.1986

Wólka Klwatecka

- park, XIX, nr rej.: 747 z 19.12.1957

Wsola

- kościół par. p.w. św. Bartłomieja, 1918-30, nr rej.: 279/ A z 20.02.1985
- zespół pałacowy, pocz. XX, nr rej.: 845/ A z 18.02.1975 oraz 207/ A z 14.04.1983:
- pałac
- park

JEDLNIA-LETNISKO – gmina

Gzowice

- dom nr 20, drewn., 1906, nr rej.: 316/ A z 22.08.1985

Jedlnia Letnisko

- kościół par. p.w. św. Józefa, drewn., 1921, nr rej.: 373/ A z 05.01.1988
- dzwonnica, nr rej.: j.w.

Rajec Książęcy

- park, XIX, nr rej.: 752 z 19.12.1957

Rajec Poduchowny

- park, nr rej.: 754 z 19.12.1957 oraz 541/ A/ 94 z 07.12.1994

KOWALA – gmina

Bardzice

- kościół, drewn., 1771-73, nr rej.: 176/ A z 18.06.1982
- dzwonnica przy kościele par., drewn., 2 poł. XVIII, nr rej.: 90/ A z 25.04.1980 , oraz 27/ A (dzwonnica przeniesiona z Białobrzeg do Bardzic)

Kosów

- dworek, poł. XIX, nr rej.: 437/A z 03.10.1990 - skreślono z rej. zabytków
- z dn. 31.08.2011 r.

Kowala

kościół par. p.w. św. Wojciecha, nr rej.: 455/A/57 z 28.10.1957,
389/A/67 z 21.06.1967 oraz 78/A z 10.03.1981

- dzwonnica, nr rej.: j.w.
- park, nr rej.: 764 z 18.12.1957

Kowala Stępcina

- cmentarz par. rzym.-kat., pocz. XIX, nr rej.: 466/A z 05.11.1991

Mazowszany - park, nr rej.: 753 z 19.12.1957

PIONKI – gmina

Augustów

- budynki drewniane : wyluszcarnia nasion (bez dobudówki) i magazyn
- suszarnia

szyszek z lat 30-tych XX w. , zlokalizowane na działce nr ew. 357 wraz z elementami ciągu techniczno – technologicznego magazynowania i pozyskiwania nasion z szyszek; dec. nr 606/2015 z dnia 03.07.2015 r. wydana przez MWKZ w Warszawie, nr rej. A-1301

Jedlnia

- kościół par. p.w. śś. Mikołaja i Małgorzaty, 1790-92, XX, nr rej.: 844/A/59 z 28.02.1959, 321/A/67 z 15.06.1967 oraz 76/A z 09.03.1981
- plebania, z lat 1902-1903 (położona na dz. nr 189/2 w obrębie 0018-Kolonia Jedlnia gm. Pionki) , decyzja MWKZ w Warszawie z dnia 05.12.2007 r. , nr rej. A- 773

Poświętne

- cmentarz rzym.-kat. „stary”, XIX-XX, nr rej.: 524/A z 08.04.1992
- wikariat, drewn., 1 poł. XIX, nr rej.: 357/A z 04.11.1986
- dom ludowy, drewn., 1933, nr rej.: 356/A z 04.11.1986 (obiekt w Muzeum Wsi Radomskiej pismo do GKZ w 1998 r. o skreślenie z rej. zabytków – brak dec. skreślającej)

Sucha k. Pionek

- kościół parafialny p.w. Św. Idziego, 1910-1913, (dec. Nr 516/06 z dn. 22.03.2006 r. Nr rej. A-702)

Nowy wpis z otoczeniem :

- otoczenie kościoła parafialnego p.w. św. Idziego w Suchej gm. Pionki (dec. 607/2015 z dnia 03.07.2015 r. w granicach działki nr 95/1 o pow. 0,4718 ha : *obecnie kościół i jego otoczenie pod jednym nr rejestru* - Nr rej. : A 1303 z 03.07.2015 r.

PIONKI – miasto

Pionki

- kościół par. p.w. św. Barbary, 1922-29, nr rej.: 372/A z 05.01.1988
- pałacyk, ul. Spokojna 9, 1930/31, nr rej.: 533/A z 23.06.1993
- budynek „starej poczty” z l. 20-tych XX w. , ul. Jana Pawła II nr 17 (dz. nr ew. 1017/1, 1023/1) - nr rej.: A-1198 z dnia 27.04.2011 r. wydana przez MWKZ w Warszawie
- ul. Radomska 7, budynek d. willi Dyrektora Naczelnej Państwowej Wytwórni Prochu w Pionkach, 1928, Dec. MWKZ 1451/2017 z dn. 20.11.2017 nr rej. A1478
- budynek dworca, ul. Zwycięstwa 1a (d. Zagożdżon), 1925 r., Dec. MWK1452/2017 z dn.20.11.2017 nr rej. A-1477
- Zakładowa 5, budynek kasyna urzędniczego, nr rej. A-1490

PRZYTYK – gmina

Oblas

- dwór, 1 poł. XIX, nr rej.: 544/A z 7.06.1970 oraz 135/A z 12.02.1982
- spichrz, nr rej.: j.w.
- park dworski z 1 poł. XIX w. (dz. nr ew. 227/1 i 228 – ok. 3,1 ha) – dec. MWKZ w Warszawie 973/DR/14 z 21.08.2014 r.; nr rej. : A- 1258 *email z 17.10.2014 r.*)

Przytyk

- kościół par., 1930-36, nr rej.: 370/A z 05.01.1988
- cmentarz żydowski, 2 poł. XVII, 1941, nr rej.: 404/A z 03.04.1989

- cmentarz rzymsko-katolicki (stara część z XIX w., zlokalizowana na działce nr ew.128) przy ul. Mickiewicza; obejmuje: układ przestrzenno
- komunikacyjny, nagrobki i płyty nagrobne sprzed 1950 r.
(najcenniejsze wymienione w załączniku do w/w dec.) ;
decyzja MWKZ w Warszawie Nr 1060/2014 z dnia 16.09.2014 r. ; **nr rej.: A- 1263**

Wrzeszczów

- kościół par. p.w. św. Marii Magdaleny, nr rej.: 290/ A/56 z 18.10.1956, 391 z 21.06.1967 oraz 186/ A z 15.10.1982
- zespół dworski, XVIII, 1914, nr rej.: 363/ A z 29.03.1990:
- dwór
- park

Wrzos

- kościół par. p.w. św. Wawrzyńca, nr rej.: 292/ A/56 z 18.10.1956, 386 z 21.06.1967 oraz 187/ A z 15.10.1982
- cmentarz rzym.-kat. z poł. XIX w. (stara część, zlokalizowana na działce ew. nr 153/1 ograniczoną murem ogrodzenia od: zachodu, południa i północy a od wschodu aleją główną, obejmuje układ przestrzenno – komunikacyjny, nagrobki i płyty nagrobne sprzed 1950 r.) ,decyzja MWKZ w Warszawie Nr 1416/ z dnia 10.12.2014 r. ; nr rej.: A- 1278

Zameczek

- zespół dworski, poł. XIX, nr rej.: 787 z 16.09.1972 oraz 206/ A z 14.04.1983:
- dwór
- park

SKARYSZEW – gmina

Bujak

- budynek mieszkalno-gospodarczy nr 2, drewn., 1 poł. XIX, nr rej.: 821 z 14.03.1973

Chomętów

- park, XVIII, nr rej.: 755 z 19.12.1957

Gębarzów

- park, XIX/XX, nr rej.: 341/ A z 10.06.1986

Maków

- zespół dworski i folwarczny, XVIII/XIX, nr rej.: 802/ A z 28.10.1972 oraz 117/ A z 07.07.1981:

- dwór

- park

- spichrz

- lamus – wykreślony przez MKiDN Decyzją DOZ-

OAIK.650.650.1063.2018.MPU-6

z 29.05.2019 r.

- gorzelnia

Odechów

- kościół par. p.w. Zwiastowania NMP, nr rej.: 454/ A z 28.02.1957, 384/ A z 21.06.1967

oraz 93/ A z 15.03.1981

- cmentarz rzymsko-katolicki (z 1 poł. XIX w., zlokalizowany na działce nr ew. 443) obejmuje: układ przestrzenno – komunikacyjny oraz najcenniejsze nagrobki i płyty nagrobne sprzed 1950 r. wymienione w wykazie (31 pozycji) , wraz z ich otoczeniem w promieniu 3 m, ; decyzja MWKZ w Warszawie Nr 161/2016 z dnia 08.02.2016 r. ; nr rej.: A- 1328

Skaryszew

- zespół kościoła p.w. św. Jakuba, nr rej.: 452/ A/57 z 28.02.1957, 385/ A z 21.06.1967) oraz 148/ A z 15.03.1982:

- kościół

- cmentarz przykościelny

- kaplica

- ogrodzenie z bramkami

- cmentarz rzym.-kat. przy ul. Partyzantów (z 4 ćw. XVIII w., zlokalizowany na działce nr ew. 779) obejmuje: układ przestrzenno –

komunikacyjny, budynek kaplicy rodziny Skorupskich oraz najcenniejsze nagrobki i płyty nagrobne wraz z ich otoczeniem w promieniu 3 m, (najcenniejsze 70 szt. wymienione w załączniku do w/w dec.) ; decyzja MWKZ w Warszawie Nr 1312/2014 z dnia 13.11.2014 r. ; nr rej.: A- 1275

WIERZBICA - gmina

Ruda Wielka

- cmentarz wojenny z I wojny światowej, 1915, nr rej.: 275/A z 06.09.1984

Wierzbica

- kościół par. p.w. św. Stanisława Bpa, XVIII, nr rej.: 426/A/57 z 25.01.1957, 400/A z 21.06.1967 oraz 181/A z 15.10.1982

- cmentarz rzym.-kat., 1 poł. XIX, nr rej.: 488/A z 05.11.1991

Wierzbica - Zalesie

- cmentarz epidemiczny, 1831, nr rej.: 489/A z 05.11.1991

WOLANÓW - gmina

Młodocin Większy

- park, nr rej.: 763 z 18.12.1957

Decyzja Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego znak DOZ-OAiK.650.828.2018.KS z dn. 05.04.2019 r. unieważniająca wpis do rejestru zabytków.

Mniszek

- kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela i Stanisława Kostki, 1665-67, nr rej.: 460/A z 29.07.1991

- kaplica św. Józefa, nr rej.: j.w.

- cmentarz par. rzym.-kat., 1 poł. XIX, nr rej.: 478/A z 05.11.1991

Strzałków

- park, XIX, nr rej.: 762 z 18.12.1957

Wolanów

- cmentarz rzym.-kat., k. XVIII, nr rej.: 490/A z 05.11.1991

Wymysłów - Soszyn

- młyn wodny, k. XIX, nr rej.: A - 939 z 17.08.1999

ZAKRZEW - gmina

Cerekiew

- kościół par., 1929, nr rej.: 238/A/84 z 22.02.1984
- najstarsza część cmentarza rzymsko – katolickiego, w granicach z XIX w. ;
decyzja MWKZ z dnia 06 grudnia 2013 r. ; nr rej. : **A - 1220**

Jaszowice

- park, nr rej.: 761 z 18.12.1957 – 2019 r.

Milejowice

- park, nr rej.: 759 z 18.12.1957
- budynek dawnego dworu z 2 poł. XIX w., zlokalizowany na działce nr 432/6;
Dec. nr 504/2015 z 12.06.2015 r., nr rej.: A-1299

Taczów

- park, XVIII, nr rej.: 760 z 18.12.1957

Zakrzew

- kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela, nr rej.: 450/A/57 z 28.02.1957, 392 z
21.06.1967 oraz 189/A z 15.10.1982
- **dzwonnica**, z 1900 r. (dz. nr 78, obręb 0011-Zakrzew - KW Nr 19916), dec.
MWKZ w Warszawie decyzja nr 1657/2007 z dnia 29.11.2007 r. (woj.
mazowieckie) *zawiadomienie z dnia 07.01.2008 r.* , że obecnie: nr rej.: A-768 z
29.11.2007 r. obejmuje zabytkowy zespół kościoła parafialnego w
Zakrzewie (wpisany do rej. zabytków woj. mazowieckiego)
- zespół dworski, XIX:
- dwór, nr rej.: 803 z 15.05.1958 skreślono z rej. zabytków dn.23.08.2007 r.
- park, nr rej.: 749 z 19.12.1957
- „meczeta” w parku, nr rej.: 804 z 15.05.1958 pismo o skreślenie

4.1.2. Zabytki ruchome

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytki ruchome stanowią w szczególności: 1. dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, 2. kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych wg koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje, 3. numizmaty oraz pamiątki historyczne, a zwłaszcza militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i order, 4. wytwory techniki, a zwłaszcza urządzenia, środki transportu oraz maszyny i narzędzia świadczące o kulturze materialnej, charakterystyczne dla

dawnych i nowych form gospodarki, które dokumentują poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego, 5. materiały biblioteczne, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach, 6. instrumenty muzyczne, 7. wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne, 8. przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywieżenia zabytku za granicę albo wywieżenia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej.

► W grupie zabytków ruchomych powiatu radomskiego znajdują się głównie obiekty o charakterze sakralnym, m.in. figury i kapliczki przydrożne, nagrobki oraz obrazy, rzeźby, szaty liturgiczne, argenteria, itp., wchodzące w skład wyposażenia kościołów i związanych z nimi budynków – głównie plebanii i dzwonnicy.

(Nie wszystkie mogą być publikowane ze względów bezpieczeństwa).

W wykazie obiektów wpisanych do rejestru zabytków ruchomych B figurują m.in.:

Gmina Ilża

Ilża – stara plebania

- Zabytki ruchome wchodzące w skład kolekcji sztuki sakralnej (260 poz.) nr rej. 33/B/83 z dnia 7.04.1983.
- Figury przydrożne (własność parafii rzymskokatolickiej) - nr rej.11/B/82 z dn. 19/08.1982, w tym 1/ figura św. Jana , barokowa, XIX w., 2/ figura barokowa, 1707 r.
- Kościół p.w. Matki Boskiej Śnieżnej- wystrój i wyposażenie (7 poz.)- nr rej.9/B/82 z dnia 29.07.1982

- Kościół p.w. św. Ducha (3 poz.)- nr rej.13/B/82 z dnia 19.08.1982 / portal zewnętrzny, nagrobek Józefa Botwinowicza na cmentarzu przykościelnym, nagrobek Magdaleny Buszczyjewskiej na cmentarzu przykościelnym).

- Kościół p.w. Wniebowzięcia N.M.P.- wystrój i wyposażenie kościoła farnego (110 poz.) nr rej 8/B/82 z dnia 29.07.1982

- Muzeum Regionalne (d. dom katedralny) - 1 kartusz herbowy na budynku Muzeum Regionalnego- nr rej. 10/B/82 z dnia 19.08.1982

Iłża/Kotłarka/

- kościół p.w. św. Franciszka (2 poz.)- nr rej. 12/B/82 z dnia 19.08.1982 r./ figura św. Franciszka na cmentarzu przykościelnym, epitafium Andrzeja Łaszewskiego

- kościół filialny p.w. Św. Franciszka -wystrój i wyposażenie kościoła (4 poz.)

- MWKZ w Warszawie, nr dec. 264/2008 z dnia 8.04.2008

Gmina Jastrzębia

Jastrzębia - kościół p.w. Zwiastowania NMP (3 poz.) – nr rej. 98/B/94 z dnia 18.11.1994

- kościół p.w. Zwiastowania NMP- organy – nr rej.136/B/96 z dnia 22.04.1996

Goryń – kościół p.w. Wniebowzięcia NMP- zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (10 poz.) nr rej 72/B/93 z dnia 17.02.1993r.

Gmina Jedlińsk

Jedlińsk – figura przydrożna – rzeźba św. Floriana przy ul. św. Wojciecha

- nr rej.103/69/B/92 z dnia 16.11.1992 r. Jedlińsk – kościół p.w. św. Apostołów Piotra i Andrzeja – zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (14 poz.)

- nr rej.89/B/94 z dnia 23.05.1994

- kościół p.w. św. Apostołów Piotra i Andrzeja – zabytki znajdujące się w kościele par. (14 poz.)- nr rej. 89/B/94 z dn. 23.05.1994 r.

- zabytki ruchome na cmentarzu przykościelnym (2 poz.) – nr rej. 110/B/95 z dn.16.02.1995 r. 1/ figura Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej, 2/ Chrystus na Krzyżu

- kościół par. p.w. św. Apostołów Piotra i Andrzeja – zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (70 poz.) – nr rej. 66/B/92 z dn. 22.10.1992 r.

- figura przydrożna – rzeźba św. Wawrzyniec – nr rej.68/B/92 z dn.02.11.1992

- figura przydrożna św. Jana Nepomucena- nr rej.111/B/95 z dnia 17.02.1995 r.

Wsola- (działka nr 264)- kapliczka przydrożna z figurą św. Jana Nepomucena- nr rej.111/B/95 z dnia 17.02.1995

- kościół św. Bartłomieja – organy kościelne – nr rej 144/B/96 z dnia 9.05.1996

- rzeźba Chrystusa Zmartwychwstałego – nr rej 61/B/92 z dnia 21.09.1992 (rzeźba w depozycie Muzeum Diecezjalnego w Sandomierzu)

- kościół p.w. św. Bartłomieja – zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (poz.41) – nr rej. 60/B/92

Gmina Jedlnia Letnisko

Jedlnia Letnisko- ul. Nadrzeczna nr 77 – krzyż na postumencie z 1900 r.

- nr rej. 15B z dnia 11.10.2002 r.

Gmina Kowala

Kowala – kościół p.w. św. Wojciecha – prospekt organowy wraz z instrumentem muzycznym – nr rej.B-104 (Dec.1835/2006 z dn.27.09.2006 r.

Kowala Stępcina- kościół p.w. św. Wojciecha, zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (44 poz.) – nr rej.116/B/95 z dnia 11.05.1995

Bardzice – zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (5 poz.)

- nr rej. 120/B/95 z dnia 19.06.1995 r.

Gmina Pionki

Jedlnia (Poświętne) – kościół p.w. św. Mikołaja Bpa (22poz.)- Dec. Nr 984/2007 z dnia 20.07.2007 r.- nr rej.B-139 - plac przy kościele p.w. św. Mikołaja Bpa (2 poz.) – nr rej.B-139 (Dec. Nr 1317/2007 z dn.21.09.2007 r. 1/ pomnik nagrobny rodziny Zakrzewskich, 2/ pomnik nagrobny ks. Józefa (?))

- obiekt na terenie cmentarza-pomnik nagrobny ks. Tadeusza Gackiego z 1838 r. Nr rej. B-127, Dec. 656/2007 z dn. 23.05.2007 r.

Gmina Przytyk

Przytyk – kościół par. – zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła par. (15 poz.) – nr rej. 112/B/95 z dnia 14.03.1995

Przytyk – kościół par.- zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (23 poz.)

- nr rej.113/B/95 z dnia 29.03.1995 r.

Wrzeszczów – kościół par. p.w. św. Marii Magdaleny- zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (18 poz.)- nr rej.163/B/97 z dnia 30.07.1997

Wrzos – kościół par. p.w. św. Wawrzyńca- zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (22 poz.) – nr rej 168/B/97 z dnia 8.09.1997 r.

Gmina Skaryszew

Odechów – kościół par. – zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (16 poz.) – nr rej.153/B/96 z dnia 29.08.1996

Skaryszew – kościół par. – zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (104 poz.) – nr rej. 117/B/95 z dn. 10.05.1995

- kościół par. – zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (31 poz.)

- nr rej. 118/B/95 z dn. 29.05.1995

Gmina Wierzbica

Wierzbica – ul. Partyzantów 1 – kościół p.w. św. Stanisława Bpa – wystrój i wyposażenie kościoła (5 poz. – nr rej. 141/B/96 z dnia 10.01.1995 r.

Gmina Wolanów

Wolanów- kościół par. – zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła

Gmina Zakrzew

Zakrzew – kościół p.w. św. Jana Chrzciciela- organy kościelne – nr rej. 135/B/96 z dnia 22.04.1996 r.

- kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela – zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (18 poz.) – nr rej.115/B/95 z dnia 28.04.1995 r.

Cerekiew - kościół Wniebowzięcia N.M.P zabytki stanowiące wystrój i wyposażenie kościoła (10poz.) nr rej. 119/63/B/92 z dnia 5.10.1992

- kościół p.w. Wniebowzięcia NMP – zabytki stanowiące wystrój wyposażenie kościoła (9 poz.)-rej.63/B/92,zdn.15.10.1992r.

4.1.3. Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru C

Gmina Iłża:

1)Iłża: st.1- grodzisko stożkowate nr rej. 323/A/67

2)Iłża: st.6- zamek (1,00 ha)- dec. radomska rej.: 23 z 24.03.1947, 156 z 23.06.1967 oraz 96/A z 18.03.1981 r.

3) Pakosław: st.1- pozostałości prahistorycznych pól górniczych krzemienia czekoladowego „Oszybka”- dec. radomska, nr rej. 546/A/96 z dn.04.01.1996 r.

4) Sereczice: st.1- pozostałości prahistorycznych pól górniczych krzemienia czekoladowego „Hapki” oraz st.5- paleolityczny kompleks pracowniczy, dec. radomska- nr rej.: 547/A/96 z dn.04.01.1996 r.

5) Sereczice-Kolonia: st.1 pozostałości prahistorycznych pól górniczych krzemienia czekoladowego „Dworskie”, decyzja radomska nr rej. 545/A/96 z dnia 04.01.1996 r.

Gmina Kowala:

6) Kowala Stępcina: grodzisko stożkowate (ok.0,385 ha)- decyzja Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie nr 332/2012 z dnia 13 kwietnia 2012 r.

Gmina Wierzbica:

7) Wierzbica: st.19- kopalnia (10,00 ha)- dec. radomska nr rej.: 8/A/79 z dnia 20.06.1979 r.

8) Gmina Zakrzew:

8) Taczów - st.1- grodzisko stożkowate (0,50 ha) – dec. radomska nr rej.: 4/A/79 z dn.10.02.1979 r.

► Stanowiska archeologiczne wykazane w Gminnych Programach Opieki Nad Zabytkami - określone jako ważne bądź interesujące:

Gmina Gózd - Wśród 34 stanowisk archeologicznych wykazanych w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami dla gminy Gózd za najcenniejsze uznano stanowiska Małęczyn Nowy i Piskornica – osady kultury pucharów lejkowatych z okresu neolitu oraz stanowiska Wojsławice- pozostałość osadnictwa z okresu neolitu i wczesnego średniowiecza, po czasy nowożytnie.

Gmina Iłża - Wśród 228 stanowisk archeologicznych wykazanych w Gminnej Ewidencji Zabytków dla gminy Iłża na szczególną ochronę zasługują stanowiska paleolityczne w pasie pomiędzy Sereczicami a Iłżą oraz stanowiska z okresu od neolitu po wczesne średniowiecze w pasie nad Iłżanką przy tzw. Chwałowskim Trakcie .

Gmina Jedlińsk - Wśród 68 stanowisk na szczególną uwagę zasługują najciekawsze z nich w rejonie miejscowości Jezioro, Jankowice, Piastów-Gózdem.

Gmina Jedlnia Letnisko - Wśród 29 stanowisk archeologicznych na terenie gminy najbardziej interesujące jest stanowisko w m. Poświętne (osada przeworska) oraz stanowisko w Jedlni – dwór stanowiący niezwykle problem badawczy w kontekście jego ew. średniowiecznego rodowodu oraz jego interpretacji jako dworu Władysława Jagiełły.

Gmina Wierzbica - Wśród 86 stanowisk archeologicznych, oprócz stanowiska wpisanego do rejestru, szczególną ochroną, ze względów poznawczych, należy objąć stanowiska rozlokowane w kilku rejonach: Wierzbica miasto oraz wokół wsi: Polany, Łączany, Pomorzany i Suliszka .

4.1.4. Wykaz zabytków w „Planie ochrony zabytków nieruchomych na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych Powiatu Radomskiego”, 2006 r.

Gmina Gózd

Kłonówek Kolonia- kurnik

Miasto Iłża

Śródmieście Iłży- historyczny układ przestrzenny, kościół par. p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny z XVII w., Zespół kościelny p.w. Wniebowzięcia Najśw. Marii Panny, plebania w zespole j/w, dzwonnica, w zespole j/w., kościół filialny p.w. matki Bobowej Śnieżnej, kościół szpitalny p.w. św. Ducha, ruiny zamku, Krzyżanowice- kościół par. p.w. wszystkich świętych, wraz z dzwonnica, zespół dworski, Starosiedlice- zespół dworski

Gmina Jastrzębia

Bartodzieje- zespół dworski, Goryń- kościół par. p.w. Wniebowzięcia Matki Boskiej, Jastrzębia- kapliczka p.w. św. Jana Nepomucena,

Gmina Jedlnia Letnisko

Głowice: chałupa, Jedlnia Letnisko- kościół par. p.w. św. Józefa, Rajec Poduchowny - park krajobrazowy, podworski,

Gmina Jedlińsk

Jankowice- kościół par. p.w. św. Mikołaja Biskupa, Jedlińsk- kościół par. p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła, wraz z dzwonnica i bramą, cmentarz rzym.

katolicki, Lisów- kościół par. p.w. Nawiedzenia NMP, Piastów- zespół dworski, wraz z parkiem, Wsola - pałac, wraz z parkiem , kościół par. p.w. św. Bartłomieja.

Gmina Kowala

Kościół par. p.w. św. Wojciecha, park krajobrazowy, podworski, Kosów- dwór, Bardzice- kościół par. p.w. św. Andrzeja Boboli, z dzwonnica

Gmina i miasto Pionki

Pionki- pałacyk ul. Spokojna 9, **Gmina Pionki:** Poświętne- kościół par. p.w. św. Mikołaja i Małgorzaty, wikariat, cmentarz par. rzym. katolickiej, Sucha- kościół parafialny p.w. św. Idziego,

Gmina Przytyk

Oblas- dwór, Wrzeszczów- park dworski wraz z dworem, Przytyk- kościół par. p.w. Znalezienia Krzyża Świętego, cmentarz żydowski

Gmina i miasto Skaryszew

Maków- zespół rezydencjonalny i folwarczny, Chomętów- ogród dworski, Odechów – kościół par. rzym.kat. p.w. Najśw. Marii Panny, Skaryszew- kościół par. p.w. św. Jakuba Apostoła, Gębarzów- park krajobrazowy, podworski

Gmina Wierzbica

Wierzbica- kościół par. p.w. św. Stanisława Biskupa

Gmina Wolanów

Mniszek- cmentarz par. rzym. katolickiej, kościół par. św. Jana Chrzciciela, Młodocin- park dworski, Wymysłów- młyn, Strzałów- park dworski, Wolanów- cmentarz par.

Gmina Zakrzew

Jaszowice- park dworski, Milejowice- park dworski, Zakrzew- park krajobrazowy podworski, kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela, Taczów – kościół par.

5. Zadania i planowany termin ich realizacji:*

Lp.	Zadania	Planowany termin
-----	---------	------------------

1.	Rozbudowa działu poświęconego zabytkom powiatu, ich popularyzacji i ochronie, na stronie internetowej Starostwa Powiatowego	2020-2023
2.	Opracowanie zasad ustanawiania społecznych opiekunów zabytków (w tym zarządzenie Starosty Radomskiego) i prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków.	2020-2023
3.	Rewaloryzacja budynku szpitalnego w Pionkach, usytuowanego w strefie ochrony konserwatorskiej, w ramach zadania: „Poprawa stanu infrastruktury Samodzielnego Publicznego Zespołu Zakładów Opieki Zdrowotnej w Pionkach poprzez rozbudowę infrastruktury, rewitalizację istniejącego budynku w jednej lokalizacji wraz z dokumentacją, nadzorem inwestorskim oraz zakup pierwszego wyposażenia” ”	2022-2023
4.	Popularyzacja i ochrona dziedzictwa kulturowego powiatu poprzez publikację książki pt. „Dwory i pałace południowej części województwa mazowieckiego. Powiat radomski (i okolice).”, autorstwa mgr. Wiesława M. Kowalika, oraz w kwartalniku „ <i>Nasz powiat radomski</i> ”, wydawanym przez Starostwo Powiatowe.	2020 2020-2023
5.	Wydawanie przez Starostę, na wniosek Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, decyzji o zabezpieczeniu obiektów zabytkowych zagrożonych zniszczeniem lub uszkodzeniem, w formie ustanowienia czasowego zajęcia, do czasu usunięcia zagrożenia lub o	2020-2023

	ile usunięcie zagrożenia nie jest możliwe, wywłaszczenie tych obiektów na wniosek Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przez Starostę na rzecz Skarbu Państwa lub gminy, na terenie której położony jest obiekt.	
6.	Zorganizowanie, z udziałem Urzędu Ochrony Zabytków, konferencji poświęconej dworom regionu radomskiego.	2020-2023
7.	Udział Starostwa Powiatowego oraz podległych mu jednostek w targach i wystawach zewnętrznych: • prezentacja zabytków jako produktu stanowiącego ofertę na rynku turystycznym. • upowszechnianie publikacji na temat dziedzictwa kulturowego regionu.	2020-2023
8.	Spotkania szkoleniowe (w razie potrzeby), popularyzacja przepisów prawa dotyczących ochrony zabytków wśród właścicieli obiektów położonych na terenie Powiatu, za pośrednictwem publikacji i strony internetowej.	2020-2023

Przy realizacji w/w zadań będą współdziałały w miarę potrzeb inne podmioty, tj. właściciele zabytków, gminy, Wojewódzki Konserwator Zabytków, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Urząd Marszałkowski, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie, organizacje pozarządowe.

- Z zadań zapisanych w programie na lata 2016-2019 wykonano prace organizacyjno-merytoryczne, zmierzające do wydania książki pt. "Dwory i pałace południowej części województwa mazowieckiego. Powiat radomski (i okolice)", do ustanawiania społecznych opiekunów zabytków, oraz rozbudowano dział

poświęcony zabytkom powiatu i ich ochronie na stronie internetowej Starostwa Powiatowego w Radomiu.

- **Priorytetowym zadaniem na 2020 r.** jest publikacja „ Dwory i pałace południowej części województwa mazowieckiego. Powiat radomski i okolice”, opatrzona recenzjami i opiniami, w tym : prof. dr hab. Dariusza Kupisza, Kierownika Zespołu Naukowego Do Badań Dziejów Radomia, i dr. Tomasza Prusaka, których skróty poniżej:

1/D. Kupisz

„Praca „ Dwory i pałace południowej części województwa mazowieckiego. Powiat radomski i okolice, Pana mgra Wiesława Marka Kowalika jest pierwszym tak dogłębnym i pełnym opracowaniem poświęconym zespołom pałacowo-parkowym tego regionu Polski. Autor sięgnął do materiałów rękopiśmiennych znajdujących się w zasobach archiwalnych, odwiedził również wszystkie opisywane zabytki i zgromadził bogatą dokumentację fotograficzną, co jest bardzo ważne, ponieważ niektóre z opisywanych przez niego dworów uległy już poważnym zniszczeniom, bądź zostały poddane przebudowie. Praca jest przez to wyjątkowo cenna dla udokumentowania dziedzictwa historycznego i kulturowego regionu. Zaletą pracy jest połączenie w niej opisu historyczno-architektonicznego z analizą stanu zachowania zarówno budowli, jak i zespołów parkowych. Cenne są również uwagi dotyczące przemian własnościowych, odtworzone zarówno na podstawie materiału źródłowego, jak też kontaktów z kręgami byłych właścicieli. W ten sposób praca staje się nie tylko opisem obiektów, ale też cenną wskazówką dla konserwatorów zabytków, wypełnia poważną lukę badawczą i z pewnością zasługuje na wydanie”.

2/T. Pruszek

„ Praca mgra Wiesława Marka Kowalika poświęcona rezydencjom ziemiańskim Powiatu Radomskiego i jego okolic jest bardzo cennym opracowaniem mającym przede wszystkim walor naukowy. Przemawia za tym oparcie pracy nie tylko na źródłach publikowanych, ale także nie publikowanych, archiwalnych. Ponadto istotny był również dokonany przez Autora objazd terenowy zachowanych obiektów oraz częściowo udane próby pozyskania informacji od potomków ich dawnych właścicieli. Naukowość książki wyraża też zastosowanie bogatych przypisów oraz

podanie bibliografii na jej końcu. Treść może mieć jednak także szerszą, bardziej popularną, wartość poznawczą dla mieszkańców regionu radomskiego i turystów. (...) Należy podkreślić widoczną chęć Autora do wyczerpującego opracowania tematu, oraz przejrzystość konstrukcji tekstu. Budowa pracy, w dużym stopniu mającej charakter katalogu miejscowości, co oczywiste, została wymuszona przez temat. Dzięki temu czytelnik ma możliwość łatwego dotarcia do poszukiwanych treści (...) Bardzo ważnym składnikiem pracy jest zgromadzona przez niego ikonografia przedstawiająca siedziby ziemiańskie regionu. W odróżnieniu od wielu innych regionów Polski, dla których zostały już wydane książki opisujące miejscowe rezydencje, region radomski nie został jak dotąd pod tym względem dokładnie zbadany i opisany. Ziemiaństwo, a wcześniej szlachta, zamieszkujące te ziemie, były stosunkowo liczne, a ich rezydencje mimo, że w większości raczej skromne, zasługują na uwagę. Architektura dworów, pałaców i zamków, ich wnętrza, otoczenie, historia tych siedzib i zamieszkujących je rodzin, to wszystko składa się na pewną całość dającą nam przekonujący obraz w pracy mgra Wiesława Marka Kowalika”.

Inne działania: Wspieranie gmin, na wniosek zainteresowanych podmiotów, w zagospodarowaniu miejsc atrakcyjnych turystycznie, m. in. infrastruktury, oznakowania historycznie udokumentowanych szlaków kulturowych, ścieżek edukacyjnych, tras rowerowych itp. Współpraca z miejscowym biznesem, a w szczególnością z branżą restauratorską i hotelarską. Współpraca z instytucjami i organizacjami działającymi na rzecz ochrony zasobów kulturowych i przyrodniczych oraz rozwoju turystyki w powiecie radomskim.

6. Instrumenty wdrażania zadań:

- a) prawne, z uwzględnieniem zapisów niniejszego dokumentu przy tworzeniu prawa miejscowego i dokumentów strategicznych powiatu radomskiego,
- b) finansowe – środki budżetu powiatu w ramach środków przeznaczonych na promocję powiatu(część zadań bez nakładów finansowych), środki partnerów w ramach poszczególnych zadań, środki zewnętrzne pozyskane (krajowe oraz unijne)

- c) społeczne - działania edukacyjne i promocyjne, współdziałanie z organizacjami pozarządowymi zajmującymi się ochroną zabytków i innymi organizacjami społecznymi oraz instytucjami.
- d) kontrolne - monitoring stanu zachowania dziedzictwa kulturowego,
- e) koordynacji - uwzględnienie uwarunkowań innych projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego, współpraca z gminami z terenu Powiatu i właścicielami zabytków w zakresie ochrony obiektów.

Podejmowane działania w ramach wymienionych wyżej zadań służą zarówno bezpośredniej poprawie stanu zabytków położonych na terenie Powiatu, jak i pośrednio na wzmocnieniu potencjału gospodarczego otoczenia zabytków (np. zakłada się stymulowanie ruchu turystycznego poprzez działania promocyjne). Powinni się to przełożyć w perspektywie czasowej na korzyści ekonomiczne, pozwalające właścicielom zabytków lepiej zadbać o ich należyty stan.

7. Źródła finansowania powiatowego programu

System finansowania ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce zasilany jest m.in. z:

- budżetów jednostek samorządu terytorialnego wszystkich szczebli,
- funduszy europejskich, w tym UE;
- organizacji pozarządowych: stowarzyszeń, fundacji, kościelnych osób prawnych itp.,
- a także od osób fizycznych.

Główne źródła finansowania projektów związanych z pracami przy zabytkach, oraz pośrednio związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego (informacja, edukacja, promocja itp.), stanowią środki pochodzące z:

- a) budżetu państwa, dystrybuowane na poziomie krajowym (w szczególności przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego);
- b) budżetu państwa w części, której dysponentem jest Wojewoda (Urząd Ochrony Zabytków - Wojewódzki Konserwator Zabytków),
- c) funduszy europejskich, dystrybuowane na poziomie krajowym, w szczególności w ramach krajowych programów operacyjnych;

- d) regionalnych programów operacyjnych (w przypadku powiatu radomskiego – Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego);
- e) europejskich programów specjalnych;
- f) budżetów JST.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami reguluje zakres, oraz formę ochrony zabytków i opieki nad nimi, a także zasady finansowania prac konserwatorskich, restauracyjnych i robót budowlanych przy zabytkach. Organy administracji samorządowej realizują przedsięwzięcia związane z ochroną zabytków, podejmując działania w ramach kompetencji wynikających z właściwych ustaw ustrojowych, tzn. o samorządzie gminnym, powiatowym lub województwa.

Zapis art. 71 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na właścicieli oraz użytkowników obiektów zabytkowych obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich robót budowlanych. Z kolei z art. 71 ust. 2 powołanej ustawy wynika, że jednostka samorządu terytorialnego – w ramach zadań własnych - sprawuje opiekę nad tymi zabytkami, do których tytuł prawny posiada.

Ustawa wskazuje zarazem na możliwość pozyskania środków zewnętrznych w formie dotacji celowych z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków udzielanych przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (budżetu „Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego”), oraz ze środków tej części budżetu państwa, której dysponentem jest Wojewoda. Warunki i tryb udzielania oraz rozliczania ww. dotacji określa rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

Działania związane z ochroną i opieką nad zabytkami wspierać mogą również samorządy. Istnieje bowiem możliwość udzielania z budżetu jednostki samorządu terytorialnego, w trybie określonym odrębnymi przepisami, dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (art. 81 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków) w ramach

posiadanych środków finansowych, ale dopiero po uchwaleniu przez organ stanowiący jednostki samorządu terytorialnego zasad udzielania tego rodzaju dotacji. Organy uprawnione do udzielania dotacji prowadzą wykazy udzielonych dotacji oraz informują się wzajemnie o udzielonych dotacjach.

W dobiegającej końca perspektywie programowania funduszy europejskich na lata 2014-2020 interwencja prowadzona z zaangażowaniem środków UE koncentrowała się na realizacji projektów mających na celu ochronę dziedzictwa kulturowego, w szczególności obiektów wskazanych na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO, oraz obiektów zabytkowych ważnych dla kraju lub regionu. Zgodnie z zapisami *Umowy Partnerstwa*, na poziomie krajowym (Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko) wsparcie uzyskiwały inwestycje infrastrukturalne, których realizacja jest konieczna z racji ich znaczenia dla właściwej ekspozycji dziedzictwa kulturowego Polski na arenie europejskiej (np. zabytki UNESCO) oraz inwestycje w instytucjach działających na rzecz kultury o znaczeniu krajowym lub ponadregionalnym. Na poziomie regionalnym natomiast (regionalne programy operacyjne) na wsparcie ze środków unijnych mogły liczyć pozostałe inwestycje w obiekty zabytkowe, ważne z punktu widzenia rozwoju konkretnego regionu, wynikające ze strategii rozwoju województw.

W przypadku Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020 (RPO WM), finansowanie działań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami przewidziane zostało w ramach 5. osi priorytetowej – Gospodarka przyjazna środowisku, działanie 5.3. Dziedzictwo kulturowe. Celem szczegółowym ww. działania jest „*zwiększona dostępność oraz rozwój zasobów kulturowych regionu*”. Wsparcie nakierowano w szczególności projekty służące: wzrostowi regionalnego potencjału turystycznego poprzez ochronę obiektów zabytkowych (1); poprawie dostępności do zasobów kultury poprzez ich rozwój i efektywne wykorzystanie (2).

W ramach pierwszego typu operacji środki pomocowe dedykowano przedsięwzięciom polegającym m.in. na rewitalizacji, konserwacji, renowacji, rewaloryzacji, adaptacji historycznych obiektów i zespołów zabytkowych wraz ich otoczeniem; ochronie i zachowaniu zabytkowych ogrodów i pałaców;

zabezpieczaniu zabytków przed zniszczeniem lub kradzieżą. W przypadku drugiego typu operacji finansowane wsparcie w ramach RPO WM uzyskiwały projekty związane m.in. z inwestycjami w infrastrukturę trwałą (wraz z wyposażeniem) służące zachowaniu dziedzictwa i zwiększeniu dostępności do jego zasobów bądź dostosowaniu istniejącego obiektu do nowych funkcji kulturowych. Na dofinansowanie realizacji obu typów przedsięwzięć przewidziano w RPO WM łącznie ok. 35,7 mln euro.

Niniejszy Powiatowy Program Ochrony Zabytków na lata 2020-2023 opracowany został w grudniu 2019 r., czyli w okresie, kiedy ostateczne rozstrzygnięcia co do wielkości i zasad udzielania unijnego wsparcia w odniesieniu do perspektywy 2021-2027 jeszcze nie zapadły. Nowe warunki współfinansowania poznamy dopiero po publikacji krajowych i regionalnych dokumentów programowych na kolejne siedmioletnie.

Opracował:

mgr Wiesław M. Kowalik
inspektor w Wydziale Zdrowia i Spraw Społecznych
Starostwa Powiatowego w Radomiu